

Jonas Olofsson

Partsorganisationerna och industrins yrkesutbildning 1918–1971 – en svensk modell för central trepartssamverkan.

Intresset för yrkesutbildningsfrågor har ökat markant under senare år. Det framkommer inte minst av strömmen policy- och forskningsrapporter från internationella sammanslutningar som OECD och ILO.¹ Även EU har tillsatt särskilda enheter, t.ex. CEDEFOP, för att bidra till att utveckla och effektivisera medlemsländernas utbildningsinsatser. Det växande intresset är ett uttryck för behovet av att hantera de ekonomiska och sociala utmaningar som präglar vår samtid: genomgripande tekniska förändring i vardags- och arbetsliv, internationell ekonomisk integration och generellt ökade kunskapskrav. Efter hand som tilltron till keynesianska politiska recept har minskat framstår insatser på utbildningsområdet som allt viktigare för att öka anställningsbarhet och motverka utanförskap på arbetsmarknaderna.

Ett genomgående drag i dessa diskussioner, åtminstone i de europeiska länderna, är den stora vikt som läggs vid *socialt partnerskap*, eller samarbete mellan offentliga institutioner, företag och partsintressen på arbetsmarknaden, i utformningen av yrkesutbildningen. Om 1950- och 60-talens välfärdsstatsbyggen fokuserade på ett samarbete mellan stat och arbetsmarknadsorganisationer på central nivå ligger nu tonvikten snarast vid samarbete på lokal nivå.² Orsaken till detta kan sökas i de senaste årens förändringar av företagsstrukturer och arbetsmarknadsorganisationer. Upplösningen av tayloristiska principer för arbetets organisation och framväxten av ”integrerade” och ”flexibla” produktionssystem, som förutsätter högre kompetens, bredare arbetsuppgifter och större samarbetsförmåga, ställer krav på goda relationer på arbetsgolvet, på en kreativ miljö, d.v.s. ett väl tilltaget socialt kapital. Det lokala samarbetet mellan företagsledningar och fackliga organisationer tillskrivs en stor betydelse för att upprätthålla och förädla det sociala kapitalet. Samarbete är en förutsättning för kunskapsspridning och ökad produktivitet.³ Studier visar att merparten av produktivitetssökningen i företagen beror på förbättringsförslag direkt från arbetsgolvet.⁴ Dessutom har organisationsstrukturen på arbetsmarknaden blivit mer uppsplittrad i takt med framväxten av nya organisationer, främst för tjänstemän och offentliganställda. I Sverige har

JONAS OLOFSSON

Landsorganisationen och Svenska Arbetsgivarföreningen förlorat i styrka relativt andra huvudorganisationer. Parallellt med detta har nationalstaten försvagats i spåren av den politiska och ekonomiska integrationen inom Europa. Sammantaget innebär detta att de gamla formerna för trepartssamverkan på central nivå blir svårare att upprätthålla.

I Sverige har yrkesutbildningens arbetslivsförankring varit föremål för intensiv reformverksamhet under en lång tidsperiod, närmare ett sekel. Diskussionerna om hur förhållandet mellan utbildning och arbetsliv ska gestaltas är alltså inte nya. I själva verket har flertalet reformer på yrkesutbildningsområdet vuxit fram efter ett tilltagande missnöje med att utbildningarna inte är tillräckligt förankrade i företagens arbets- och produktionsmiljöer – och där just partsorganisationernas inflytande över utbildningens setts som en garanti för arbetslivsanknytning. Detta missnöje har berört såväl utbildningarnas innehåll som utbildningarnas organisation och styrfunktioner. Gymnasieskolan från 1971, som band samman gymnasielinjerna, yrkesutbildningarna liksom de några år tidigare tillskapade fackskolorna, blev t.ex. snabbt utsatt för kritik för att de yrkesinriktade linjerna inte var tillräckligt arbetslivsförankrade.⁵ Detta missnöje ledde så småningom fram till att regeringen tillsatte en arbetsgrupp med uppdraget att genomföra en *översyn av den gymnasiala yrkesutbildningen* (ÖGY). Denna arbetsgrupp låg i sin tur bakom den proposition som lade grunden till den gymnasieskola vi har idag med treåriga utbildningsprogram och yrkesförberedande utbildningar med s.k. arbetsplatsförlagd utbildning (APU). Trots att beslutet om den treåriga gymnasieskolan togs så sent som 1991 återkommer kritiken för bristande arbetslivsförankring och otillräckligt samarbete mellan skola och arbetsmarknadsorganisationer. Detta har bl.a. bidragit till att den nuvarande skolministern (Ingegärd Wärnersson) har bjudit in arbetsmarknadens parter till en gemensam översyn av gymnasieprogrammen med särskild tonvikt på samarbetet mellan skolor och arbetsliv. Skolverket har i samband med detta fått i uppdrag att utveckla den gymnasiala yrkesutbildningen.⁶ I stor utsträckning kan också den försöksverksamhet med modern lärlingsutbildning och kvalificerad yrkesutbildning på postgymnasial nivå ses i perspektivet av strävandena att hitta yrkesutbildningar och former för utbildningarna som bättre motsvarar arbetslivets och arbetsmarknadsorganisationernas krav.⁷

Forskningsintresset för partssamverkan har varit stort, såväl bland statsvetare, ekonomer, sociologer som historiker. Åtskilliga studier – både svenska och utländska – har behandlat olika aspekter på den ”svenska modellen”, dess innehåll, framväxt och sentida svårigheter.⁸ Men även om således intresset för arbetsmarknadsorganisationernas betydelse i ekonomi och politik varit stort har enbart ett fåtal studier berört organisationernas inflytande på utbildningsområdet. Lennart Nilssons doktorsavhandling från 1981 och Brita Wernlunds licentiatsavhandling från 1965 är några tidiga exempel på studier där parternas insatser behandlas, om än ganska översiktligt.⁹ Till de fåtaliga studierna om intressena bakom svensk yrkes-

utbildning bör också nämnas Mac Murrays doktorsavhandling från 1988 vars fokus ligger på motiven bakom statens strävanden att avlänka elever från teoretisk till yrkesinriktad utbildning.¹⁰ Bland sentida studier på temat yrkesutbildning, partssamverkan och den ”svenska modellen” bör pedagogen Lisbeth Lundahls bok om LO och SAF och utbildningspolitiken framhållas samt ett antal arbeten av forskare i ekonomisk historia.¹¹ De sistnämnda arbetena är inriktade på yrkesutbildningens betydelse i relation till långsiktiga ekonomiska förändringar.

Inom ramen för ett pågående forskningsprojekt vid ekonomisk-historiska institutionen vid Lunds universitet är syftet att dels kartlägga och analysera partsamverkan på yrkesutbildningsområdet – med särskild tonvikt vid Arbetsmarknadens yrkesråd och Arbetsmarknadens kvinnonämnd – och dels studera partsorganisationernas insatser för att rekrytera kvinnor till traditionellt mansdominerat industriarbete.¹² Av projektets studier framgår för det första att de centrala partsorganisationerna, och då i huvudsak LO och SAF, inte bara har haft ett betydande inflytande över yrkesutbildningens framväxt och utveckling under andra hälften av 1900-talet. Partsorganisationerna har haft ett direkt avgörande inflytande, både vad gäller initiativ och opinionsbildning, utredningar och förslagsframställan och slutligen när det gäller politikens implementering (via representation i statliga myndigheter). För det andra framgår det att den verksamhet som bedrevs för att rekrytera fler kvinnor till industriinriktade utbildningar och indirekt manligt dominerat industriarbete visserligen fick en betydande omfattning, men inte gav något påtagligt resultat. Gamla föreställningar om ”kvinnlighet” och ”manligt” ifrågasattes allt mer inom partsorganisationerna, åtminstone på central nivå. De förändringar i organisationernas könsideologi som kan spåras i olika konferenser, dokument och förslag – framför allt inom den partssammansatta kvinnonämnden – relateras till fluktuationer i arbetskraftsefterfrågan.¹³ Den samhälleliga alternativkostnaden av att gifta kvinnor stod utanför arbetsmarknaden och utanför mansdominerat industriarbete ökade i takt med industrisektorns expansion och tilltagande arbetskraftsbrist i spåren av full sysselsättning. Förändringarna i könsideologin gick, med Yvonne Hirdmans uttryck, i riktning mot ett jämlikhetskontrakt. Det handlade ännu inte om att ifrågasätta den vertikala könsarbetsdelningen. Arbets- och ansvarsfördelningen mellan man och kvinna i hemmet hölls utanför diskussionen. Gifta kvinnor skulle förmås att förvärvsarbeta i större utsträckning, även på tidigare mansdominerade arbetsplatser, men de skulle fortfarande ha huvudansvaret för hemarbetet. Det som av samtiden karakteriserades som ett ”kvinnoproblem” handlade egentligen om kvinnors svårigheter att kombinera förvärvsarbete med huvudansvar för hem och barn. Det dröjde alltså innan ”kvinnoproblemet” relaterades makt-, ansvars- och arbetsfördelning mellan man och kvinna.¹⁴ I praktiken skedde inte heller några markanta inbrytningar av kvinnor på tidigare mansdominerade arbetsmarknader. De gifta kvinnorna kom istället att besätta flertalet tjänster inom den växande offentliga sektorn från andra hälften av

JONAS OLOFSSON

60-talet. Eftersom det här ofta var fråga om deltidstjänster underlättades en kombination av hemarbete och förvärvsarbete, d.v.s. kvinnorna kunde i större utsträckning delta på den öppna arbetsmarknaden utan att ”genuskontraktet” hotades.

Partsorganisationernas paradoxala utbildningsinflytande – några utgångspunkter

Wilken betydelse har partsorganisationerna haft för den speciella organisation och uppläggning som yrkesutbildningen fick i Sverige under decennierna efter andra världskriget? I Sverige till skillnad från länderna på kontinenten utvecklades under senare hälften av 1900-talet ett system för yrkesutbildning som präglades av långtgående samordning och offentlig reglering samt ett bredare utbildningsinnehåll. I länder som Tyskland, Österrike, Schweiz, Danmark och Holland utformades däremot yrkesutbildningen i mer decentraliserade former och i företagsanknuten regi samt efter striktare yrkesinriktade linjer.¹⁵ Två huvudmodeller för yrkesutbildningen kan följaktligen urskiljas i Europa: en centralt samordnad och skolbaserad och en lärlingsbaserad och näringslivsorganiserad. Det kan också noteras att yrkesutbildningen in på 1950-talet var relativt outvecklad och obetydlig i Sverige jämfört med ovanstående länder. Men efter den snabba utbyggnaden på 1950- och 60-talen antog Sverige vid sidan av Tyskland en tätposition på utbildningsområdet. I denna uppsats diskuteras tre drivkrafter bakom denna expansion: för det första de centrala partsorganisationernas styrka och politikinflytande, för det andra statsmaktens intresse av att korta utbildningstiderna och minska tillströmningen till teoretiska utbildningar, samt för det tredje enskilda elevers tilltagande efterfrågan på bredare och allmäninriktade utbildningar. En hypotes är således att partsorganisationernas styrka och samarbete på central nivå bidragit till framväxten av en yrkesutbildning där de lärlingsinriktade inslagen förlorat i betydelse till förmån för skolbunden undervisning med ett bredare utbildningsinnehåll.¹⁶ Om Sverige haft svagare och mindre centraliserade partsorganisationer hade sannolikt yrkesutbildningen fått en annan organisation och också ett annat och smalare innehåll. De starkt centraliserade och politikorienterade partsorganisationerna bidrog således till att förhindra en statlig lärlingslagstiftning och tvingade indirekt fram en yrkesutbildning som mer och mer integrerades i det övriga skolväsendet.

En kort bakgrund till yrkesutbildningsdebatten

De första ansatserna till en industrirelaterad yrkesutbildning i offentlig regi utvecklades i samband med riksdagsbesluten om statsbidrag till lärlings- och yrkeskolor 1918 samt 1921 års beslut om stöd till verkstadsskolor för landsbygdens ungdom.¹⁷ Trots dessa ansatser dröjde det 35 år, närmare bestämt in på 1950-talet, innan yrkesutbildningen började få någon större kvantitativ och kvalitativ betydelse. Under åren från andra världskrigets slut till 1970, strax före genomför-

andet av den nya gymnasieskolan, ökade antalet utexaminerade elever i yrkesutbildning – totalt sett – från ett fåtal tusen, främst i deltidsundervisning, till över hundra tusen i heltidsundervisning. Den gamla företagsförlagda lärlingsutbildningen blev allt mer obetydlig och ersattes av en yrkesutbildning i offentliga institutioner, där innehåll och utbildningsformer reglerades av statliga och kommunala myndigheter i samarbete med intresseorganisationerna på arbetsmarknaden. Detta innebar dessutom att de stora industriföretagens egna yrkesutbildningar förändrade karaktär och antog mer skolmässiga former. Även undervisningen i s.k. ”enskilda skolor” reglerades och möjligheterna till statlig finansiering ökade på 1950-talet. Dessförinnan hade företags och andra privata skolor marginell betydelse.

Antal utexaminerade i yrkesutbildning med inriktning på industri och hantverk i offentlig och privat regi (antalet kvinnor anges inom parentes)

År	1950:	1960:	1970:
Antal elever	5.665 (us)	14.932 (3.180)	31.899 (5.760)

Antal utexaminerade inom yrkesutbildningen totalt (antalet kvinnor anges inom parentes)¹⁸

År	1950:	1960:	1970:
Antal elever	15.512 (us)	41.850 (22.647)	100.020 (58.604)

Källa: A. Nilsson & B. Svärd (1991)¹⁹

(us=uppgift saknas)

Motiven bakom de första yrkesutbildningsreformerna

Riksdagsbeslutet från 1918 om att inrätta kommunala lärlings- och yrkesskolor får ses mot bakgrund av den industriella expansionen och frånvaron av statliga regleringar av yrkesutbildningen sedan skråorganisationerna avskaffats vid mitten av 1800-talet.²⁰ I de utredningar som föregick beslutet betonades emellertid också helt andra faktorer, bl.a. behovet av att uppmuntra ”sedlighet och social duglighet”.²¹ Dessutom framhölls ett allmänt behov av att utveckla de breda folklagens bildningsnivå mot bakgrund av den parlamentariska demokratins genomförande. Redan här fanns ansatserna till en diskussion om yrkesutbildningens tudelade funktioner; att både ge yrkesfärdigheter och en allmän och ”medborgerlig” kunskap.²² Skulle utbildningen i huvudsak vara en angelägenhet för industri och övrigt näringsliv eller skulle utbildningsinnehållet också återspegla bredare intressen av medborgarkunskap och personlighetsutveckling? Denna fråga skulle fortsätta att präglade diskussionerna om yrkesutbildningen under större delen av 1900-talet.

Två andra frågor som diskuterades i anknytning till 1918 års riksdagsbeslut om praktiska ungdomsskolor skulle också återkomma under de nästföljande decennierna. Det gällde till att börja med frågan om riksdagen skulle besluta om en särskild lärlingslagstiftning, d.v.s. om företagen skulle tvingas att erbjuda nyrekryterade ungdomar yrkesutbildning. I detta sammanhang diskuterades också möjligheten att införa skolplikt för ungdomar. Besluten om praktiska ungdomsskolor från 1918 förutsatte i praktiken någon form av lagstadgad reglering av yrkesutbildningen. Lärlings- och yrkesskolorna skulle erbjuda utbildning för ungdomar som var anställda i industriföretag.²³ Det var inte fråga om heltidsundervisning utan om yrkesteoretisk undervisning som komplement till praktisk undervisning i företagen. I realiteten kom det aldrig något beslut om lärlingslagstiftning. Motståndet var för stort, framför allt från arbetsgivarnas organisationer, men också från fackföreningar som föredrog kollektivavtalade villkor för yrkesutbildningen. Slutpunkten för idéerna om en lärlingslagstiftning kom i samband med att LO och SAF tillsammans presenterade sina intentioner om den framtida yrkesutbildningen i ett betänkande från Arbetsmarknadens yrkesutbildningskommitté 1944.²⁴ Här betonades det att lärlingsutbildningen skulle regleras via avtal mellan partsorganisationerna, inte genom lagstiftning. Det var en uppfattning som anslöt till den samarbetsideologi som etablerats i samband med för- och efterarbetena till Saltsjöbadsavtalet 1938. Partsorganisationerna betonade också att företagens lärlingsutbildning borde kompletteras med yrkesteoretisk undervisning i yrkesskolor, men huvudlinjen inom yrkesutbildningen borde vara lärlingsutbildning snarare än skolundervisning. Det var bara om partsorganisationerna inte lyckades att förmå företagen att utveckla lärlingsutbildningen i tillräcklig utsträckning – kvalitativt och kvantitativt – som det fanns anledning för stat och kommuner att avsätta ytterligare medel för att utveckla den skolbaserade yrkesundervisningen.²⁵ I praktiken skulle lärlingsutbildningen förbli ett problembarn och även partsorganisationernas intresse, förmedlat via samarbetsorganet Arbetsmarknadens yrkesråd, orienterades mer och mer till den offentliga och skolbaserade yrkesutbildningen. En förklaring till att lärlingsutbildningen fick en så begränsad räckvidd var just utbredningen av kollektivavtal. De avtal på lärlingsområdet som ingicks, med början från 1930-talets sista år, gjorde det svårare att utnyttja lärlingar som ”billig arbetskraft”, något som i sin tur minskade företagens – och då framför allt de små och medelstora företagens – intresse av dessa ”osäkra” utbildningsinvesteringar.²⁶ Enligt denna uppfattning skulle det alltså ha varit strävandena att reglera ungdomars löner som utgjorde ett av lärlingsutbildningens hinder, åtminstone i kvantitativ bemärkelse.

En annan tvistefråga gällde den centrala ledningen för yrkesutbildningen. De som uppfattade yrkesutbildningen som en del av näringspolitiken, snarare än som en del av utbildningspolitiken, hävdade att ansvaret för yrkesutbildningen borde förläggas till en separat myndighet skild från den övriga utbildningen och gärna

inom ett departement med ansvar för näringslivsfrågor.²⁷ De som däremot menade att yrkesutbildningen borde utvecklas och administreras i nära anslutning till det övriga skolväsendet förordade istället en modell som innebar en gemensam överstyrelse för all utbildning. I förarbetena till 1918 års lagstiftning om praktiska ungdomsskolor hade det funnits förslag på inrättande av en separat statlig myndighet för yrkesutbildningsfrågor. I proposition gick också den dåvarande socialdemokratiska ecklesiastikministern, Värner Rydén, på linjen att yrkesutbildningen visserligen skulle sortera under det departement som hade ansvaret för utbildningsfrågor, ecklesiastikdepartementet, men att en särskild styrelse för yrkesutbildningen borde inrättas vid sidan av Skolöverstyrelsen. Riksdagen beslutade emellertid att yrkesutbildningsfrågorna skulle hanteras av Skolöverstyrelsen.²⁸ Därmed var dock inte frågan avgjord. Kraven på en särskild överstyrelse för yrkesutbildning skulle återkomma, inte minst från partsorganisationernas sida. Mer precis handlade diskussionen just om hur samarbetet mellan skolor och arbetsliv skulle gestaltas – och här uppfattades således partsrepresentation i yrkesutbildningens ledning på alla nivåer som en garanti för denna arbetslivsanknytning. Korporativt sammansatta myndighets- och styrelseorgan var inte heller någon ny företeelse i svensk förvaltningspolitik.²⁹ När det gäller yrkesutbildningen togs det första steget genom riksdagsbeslutet 1918. I de lokala skolstyrelserna för lärlings- och yrkesskolor skulle, enligt riksdagen, en majoritet utgöras av företrädare för arbetsgivar- och arbetarorganisationer.³⁰

Några framåtsyftande utredningsförslag vid 1930-talets slut

Under andra hälften av 1930-talet ökade intresset för yrkesutbildningen påtagligt. En förklaring till detta var de svårigheter företagen mötte i rekryteringen av yrkesutbildad arbetskraft, trots den höga arbetslöshetsnivån. Under de svåraste krisåren under 1930-talets första hälft hade antalet personer i yrkesutbildning minskat. Erfarenheterna pekade på att företagen under perioder med svaga konjunkturer hade svårigheter att tillgodose efterfrågan på yrkesutbildning, något som alltså talade för behovet av ytterligare offentliga insatser.³¹ Flera offentliga utredningar tillsattes om olika delproblem inom yrkesutbildningen. I utredningarna analyserades bl.a. de utbildningskrav som följde av den tekniska utvecklingen. Utredningarna bedömde också behovet av särskild kursverksamhet för arbetslösa ungdomar. Inte minst det socialdemokratiska ungdomsförbundet spelade en viktig roll när det gällde att inrätta särskilda utbildningar för arbetslösa ungdomar, både via kurser i verkstadsskolor och särskilda s.k. ungdomsreservarbeten.³² Även i riksdagen framgick det ökade intresset för yrkesutbildningsfrågor. En av motionerna som presenterades vid 1938 års riksdag är särskilt värd att uppmärksamma. Dels därför att den förekom idéer och förslag som skulle förverkligas först flera år senare, dels därför att den indirekt säger en hel del om hur socialdemokraternas inställning till yrkesutbildningen förändrades under de nästföljande åren.³³

Författarna till motionen tillhörde folkpartiet och konstaterade till att börja med att det fanns en obalans i utbudet på utbildning. Trots att yrkesutbildningen var av mycket större betydelse för det stora folkflertalet omfattade de statsunderstödda yrkesutbildningarna långt färre elever än utbildningen på läroverksnivå.³⁴ Enbart drygt 7 procent av antalet personer i åldrarna 14–20 år hade någon form av yrkesutbildning. Dessutom var merparten av kurserna deltidskurser med ett fåtal undervisningstimmar per vecka och utformade som komplement till ordinarie förvärvsarbete. Flertalet kurser var också förhållandevis korta, upp till ett år. Mot bakgrund av detta framhölls att kurserna knappast kunde anses motsvara kraven på en "grundläggande yrkesutbildning". En grundläggande utbildning fick inte bli för specialiserad eller snävt yrkesinriktad utan skulle ge kunskaper och färdigheter över yrkesgränserna. I motionen förespråkades följaktligen ett brett utbildningsinnehåll som skulle ge eleverna möjligheter att orientera sig mellan olika framtida sysselsättningar. En bredare yrkeskunskap gav därmed också ett bättre skydd under perioder med svagare arbetskraftsefterfrågan.³⁵ Man pekade också på att nedgången i födelsetalen sedan förra århundradet och den framtida nedgången av antalet personer i arbetsföra åldrar ökade behovet av yrkesutbildning. Färre personer i arbetsföra åldrar och en ökad försörjningsbörda innebar ökade effektivitetskrav. Utgifterna för yrkesutbildning kunde därför ses som en "kapitalinvestering" som skulle ge utdelning i en framtida högre tillväxt och bidra till att mildra bördan av demografiskt betingade försörjningsbehov.³⁶ För att förbättra förutsättningarna för yrkesutbildningen inom näringslivet antydde möjligheterna av att införa en lärlingslag. Men när det gällde den skolbundna yrkesundervisningen förutsatte man att kvalitativa förbättringar och en ökning av elevantalet bara kunde förverkligas genom större statliga anslag. Det första steget borde emellertid vara att tillsätta en bred utredning för att skapa förutsättningar för en yrkesutbildning i ordnade och "planmässiga" former.

Det intressanta med folkpartiets motion är att den föregriper så många av de idéer och förslag på yrkesutbildningsområdet som aktualiserades och i viss mån förverkligades efter kriget. Vad gällde yrkesutbildningens kvalitet och elevolymer – liksom dess samordning och status i förhållande till andra utbildningsområden – dröjde det i själva verket till 1950-talets yrkesskolesakkunniga och 1960-talets yrkesutbildningsberedning innan några avgörande förslag presenterades.³⁷ Det är också intressant att notera de ekonomiska motiven för insatser på yrkesutbildningsområdet. Synen på utbildning som en investering på individ- och samhällsnivå skulle återkomma under efterkrigsdecennierna. Det samma gäller kopplingen mellan yrkesutbildning och demografi. Under både 1950- och 60-talen motiverades ofta förslag på ökade utbildningsinsatser med behovet av att höja arbetskraftens produktivitet i perspektivet av oförmånligare relationer mellan antalet personer i och utanför arbetskraften. Man underkände näringslivets förmåga att på egen hand organisera en ur samhällsekonomisk synpunkt tillfredsställande ut-

bildning. Även om motionsförfattarna betonade att många av de praktiska utbildningsmomenten mest effektivt organiserades i företagen skulle tyngdpunkten ligga på utbildning i skolmässiga former. Det sistnämnda var inte på något sätt en okontroversiell synpunkt vid 1930-talets slut. En vanligare uppfattning var, i enlighet med den gamla yrkesskolestadgan, att den skolmässiga yrkesutbildningen borde ses som ett komplement till den traditionella lärlingsutbildningen i företagen.

Motionen avslogs följaktligen av riksdagen. Några linjer i den efterföljande diskussionen är ändå intressanta att återge. Framför allt visar diskussionen att de politiskt ansvariga inom socialdemokraterna ännu hade förhållandevis långt kvar till de tankar om yrkesutbildningen som skulle torgföras några år in på 1940-talet i Arbetarrörelsens efterkrigsprogram. Arthur Engberg som var statsråd med ansvar för utbildningsfrågor, och som också betraktades som en av partiets ledande ideologer, hade invändningar mot förslaget på en bredare utredning om yrkesutbildningen. Det fanns, menade han, redan en rad utredningar som behandlade olika delasppekter på yrkesutbildningen och det vore därför bäst att invänta resultatet av dessa innan en större utredning tillsattes.³⁸ Men detta var en formell invändning. I de efterföljande resonemangen ifrågasatte han behovet av en "grundläggande yrkesutbildning". De allmänbildande ämnena hörde hemma på andra utbildningsområden. Yrkesutbildningen skulle vara strikt begränsad till praktiska färdigheter. I huvudsak skulle företagen sörja för utbildningen av sina nyanställda. Det skulle handla om en lärogång som var direkt anknuten "till den dagliga erfarenheten".³⁹ För att underlätta en sådan "lärogång" borde branschorganisationer och företag genomföra grundliga yrkesstudier och en detaljerad planering av lärlingsutbildningen. Det var i själva verket något helt annat än vad som föresvävat motionärerna. Arthur Engberg hade ett statiskt perspektiv på utbildningen: yrkesutbildningen skulle förmedla givna, lätt avgränsade och oföränderliga färdigheter.

Även om alltså intresset för yrkesutbildningen ökade vid 1930-talets slut, både i och utanför riksdagen, fanns det på ledande politisk nivå knappast någon strävan efter större förändringar. I huvudsak gällde fortfarande de riktlinjer som stakades ut vid 1918 och 1921 års riksdagar med beslut om statsunderstödda lärlings-, yrkes- och verkstadsskolor. Visserligen beslöt riksdagen också om särskilda kurser med yrkesinriktning, men huvudsakligen med socialpolitisk profil.⁴⁰ Ett tecken på riksdagsbehandlings relativa "efterblivenhet" vid 1930-talets slut är den förhållandevis positiva uppmärksamhet som ägnades förslag på att införa obligatoriska kurser i husligt arbete för flickor utöver den undervisning som gavs inom folkskolan och fortsättningskolan. Det presenterades flera förslag i denna riktning. I en högermotion framhölls att kvinnors yrkesutbildning inte bara fick orienteras mot kommande förvärsarbete. Kvinnorna borde också få undervisning om hushållsekonomi och hemsysslor.⁴¹ Samhället ställde, enligt motionärerna, särskilda krav på kvinnorna. De hade huvudansvar för hem och barn och därmed också för

JONAS OLOFSSON

familjernas privatekonomi. Det riksdagsutskott som behandlade motionen gav sitt stöd till dessa tankar.⁴² En betydande minoritet av första och andra kammarens ledamöter ställde sig också bakom förslaget, även om alltså motionen slutligen avlogs. Allmänt sett sågs yrkesutbildningen som en angelägenhet för män, i synnerhet industrirelaterad utbildning. Kvinnor borde i huvudsak avlänkas till huslig utbildning. Den sistnämnda utbildningen skulle öka kvinnornas effektivitet på deras traditionella arbetsfält: i skötseln av man och barn i hemmet.

Ett annat tecken på den politiska ledningens passiva hållning till yrkesutbildningsfrågorna var den dåvarande samlingsregeringens behandling av en resolution från ILO. I resolutionen uttrycktes behovet av ordnade förhållandena och ett ökat statligt ansvar för yrkesutbildningen. Sverige undertecknade resolutionen i juni 1939. I januari 1940 konstaterade Gustav Möller, den dåvarande socialministern, att Sverige av tradition inte hade haft några mer omfattande statliga insatser på yrkesutbildningsområdet. Dessutom hade arbetsmarknadens parter just tagit initiativ till utredningar och avtal om lärlingsutbildning via den arbetsmarknadskommitté som tillsatts i samband med Saltsjöbadsförhandlingarna.⁴³ Det fanns därför inte någon anledning för riksdagen att ta några särskilda beslut med anledningen av ILO:s resolution. Istället skulle man invänta initiativ från arbetsmarknadens parter. Riksdagens följde i sin tur Möllers rekommendation.

Yrkesutbildningens första skede

Vid utgången av 30-talet och ingången till 40-talet framfördes hård kritik av yrkesutbildningen, bl.a. i offentliga utredningar som rationaliseringsutredningen och verkstadsskoleutredningen. I båda utredningarna var också LO och SAF representerade. Rationaliseringsutredningen var en bredare utredning som skulle undersöka förutsättningarna för och effekterna av den tekniska utvecklingen inom näringslivet. Arbetsmarknads- och utbildningsfrågor fick helt naturligt stor uppmärksamhet. Verkstadsskoleutredningen var snarast en utväxt ur rationaliseringsutredningen och skulle analysera förutsättningarna för en utbyggnad av verkstadsskoleväsendet samt, som tidigare omnämnts, en omorganisation av yrkesutbildningens centrala ledning.

Utgångspunkten för rationaliseringsutredningens betänkanden var en positiv syn på den tekniska utvecklingen och rationaliseringarna inom industriföretagen.⁴⁴ Yrkesutbildningen uppfattades som ett av flera medel för att underlätta tekniska och organisatoriska förändringar och samtidigt minimera sociala kostnader i samband med dessa förändringar. Huvudsyftet med yrkesutbildningen var, enligt utredningen, att tillgodose efterfrågan på kvalificerad arbetskraft. Man tillbakavisade uppfattningen att nya metoder för arbetets ledning och organisering i enlighet med "scientific management" medförde att behovet av yrkesutbildning minskade. Istället pekade man på en ny inriktning på yrkesutbildningen. Industriföretagen efterfrågade inte längre så mycket avancerade manuella färdigheter

som tekniska kunskaper och förmåga till teoretisk överblick. Yrkesutbildningen borde alltså ge mer av intellektuell stimulans, något som talade för ett bredare utbildningsinnehåll och som direkt talade mot att näringslivet kunde tillgodose yrkesutbildningsbehovet. Såväl yrkesskoleutbildningen som den företagsorganiserade lärlingsutbildningen var enligt utredningen helt otillräcklig. Här behövdes alltså reformer efter de linjer som presenterats i den tidigare omtalade folkpartimotionen från 1938. Den framtida yrkesutbildningen borde organiseras i två steg: en grundläggande eller ”föreberedande yrkesutbildning” som delgavs i yrkeskolorna och som hade en generell inriktning – och en påbyggnad av mer specifik och praktisk utbildning i företagen.

Syftet med tillsättandet av verkstadsskoleutredningen var att fördjupa vissa utbildningsavsnitt i rationaliseringsutredningen.⁴⁵ Utgångspunkten var även här frågan om hur behovet av kvalificerad arbetskraft skulle tillgodoses – och samtidigt – hur yrkesutbildningen skulle bidra till att minimera sociala risker som arbetslöshet. Verkstadsskoleutredningen pekade liksom den tidigare utredningen på behovet av en dynamisk uppläggning av utbildningen. Näringslivet genomgick ständiga förändringar och med dessa förändringar påverkades också kvalifikationskraven och efterfrågan på olika typer av arbetskraft. Utbildningen skulle utformas så att den kunde tillgodose dessa förändringskrav. Verkstadsskoleutredningen kartlade yrkesutbildningen i enskilda företag. Slutsatsen blev att det enbart var i några få stora företag som yrkesutbildningen uppnådde en acceptabel standard. Utbildningen var i flertalet fall helt osystematisk och alltför smal innehållsmässigt. Teoretiska inslag tillhörde undantagen. Man påtalade också att ett allt mer uppskruvat arbetstempo i kombination med ackordssystem gjorde att det blev svårare att hitta utrymme – och instruktörer – för en mer gedigen yrkesutbildning i företagen. Även verkstadsskoleutredningen förespråkade en annan uppläggning av utbildningen. Organisationen med centrala verkstadsskolor borde utvidgas och spridas över landet. Även partsinflytandet över yrkeskolorna borde stärkas. Till att börja med borde ansvaret för den offentliga yrkesutbildningen skiljas från Skolöverstyrelsen och läggas över i ett nytt ämbetsverk: Kungliga Överstyrelsen för Yrkesutbildning där arbetsmarknadsorganisationerna skulle ges tillträde till ledningsfunktionerna. För det andra borde lärlingsnämnder upprättas på branschnivå med representation för partsorganisationer. Sådana lärlingsnämnder (senare kallade yrkesnämnder) upprättades senare på initiativ från Arbetsmarknadens yrkesråd. Målet var att dessa nämnder skulle utforma lärlingsutbildningen på varje enskilt branschområde.

Parterna formerar sig

Den kritik av yrkesutbildningens organisation och innehåll som kom fram i verkstadsskoleutredningen från 1938 upprepades sedan i det omfattande betänkande som LO och SAF presenterade 1944: *Betänkande med förslag till åtgärder för lär-*

lingsutbildningens främjande. Det var i grunden en svidande uppgörelse med näringslivets egen yrkesutbildning. Utbildningen hade till att börja med en otillräcklig volym. Bland de företag som sorterade under SAF var det sammanlagda antalet lärlingar ca 6.800. Inom hela industrisektorn – d.v.s. inklusive hantverket – uppgick antalet lärlingar till 20.000, vilket bara motsvarade hälften av det uppskattade behovet.⁴⁶ Utbildningen skedde mer eller mindre godtyckligt och var i stor utsträckning beroende av arbetsbefälens och arbetskramraters välvilja. Dessutom utnyttjades lärlingarna ofta på ett otillbörligt sätt, d.v.s. som billig arbetskraft.⁴⁷ Mot denna bakgrund var det inte särskilt överraskande att avhoppet från lärlingsutbildningarna var vanliga. Här skapades en ond cirkel. Avhoppet bidrog naturligtvis inte till företagets önskan att öka antalet lärlingar – och inte heller till att man ville lägga resurser på att höja utbildningens kvalitet. Rädslan för att de medel som gick till att finansiera utbildningarna skulle gå förlorade till ett konkurrerande företag utgjorde alltså ett betydande hinder för lärlingsutbildningen.⁴⁸ Men inte heller den skolorganiserade utbildningen gick fri från kritik. Näringslivets önskemål när det gällde såväl utbildningarnas innehåll som antalet elever på olika utbildningsområden hade inte fått något genomslag. Detta betydde i sin tur att de senaste årens tekniska utveckling och strukturella förändringar inte återspeglades i yrkesutbildningarnas uppläggning. Arbetslivsanknytningen var för svag.⁴⁹

För att komma till rätta med dessa problem skulle arbetsgivarna och fackföreningarna ta ett betydligt större ansvar för yrkesutbildningarnas ledning, innehållsmässiga utformning och för dess omfattning och finansiering. Alla förslag på lagstadgade lärlingsförhållanden avvisades. Istället skulle lärlingsutbildningarna och lärlingarnas arbetsrättsliga ställning grundas i frivilliga överenskommelser mellan parterna i kollektivavtalad form. För att förbättra och effektivisera partsorganisationernas insatser på utbildningsområdet skulle en ny central enhet upprättas: Arbetsmarknadens yrkesråd.⁵⁰ Yrkesrådet skulle samordna huvudorganisationernas insatser på yrkesutbildningsområdet, dels i förhållande till de statliga utbildningsorganen och dels gentemot de branschuppdelade lärlingsnämnderna. De sistnämnda skulle alltså ägna sig åt att utveckla program för lärlingsutbildning på olika arbetsmarknadssektorer. I praktiken kom yrkesrådet och dess kansli att lägga ner ett stort arbete på att bistå LO och SAF inom KÖY och SÖ. Dessutom utformades utbildningsprogram som inte bara utnyttjades inom företag och branschorganisationer utan som också vann erkännande inom yrkesskolevärlden allmänt sett.⁵¹ Under åren från yrkesrådets bildande 1944 fram till gymnasieskolereformen 1968 spelade rådet en framträdande roll i flertalet offentliga utredningar på yrkesutbildningsområdet.

Från och med tillkomsten av Arbetsmarknadens yrkesråd 1944 – och parallellt med detta inrättandet av KÖY – gick den svenska yrkesutbildningen in i en ny fas. Från och med nu skedde en målmedveten omorganisation och expansion av yrkesutbildningen i allt mer enhetliga och centralt reglerade former. Korporativa

ledningsstrukturer för yrkesutbildningen upprättades på central nivå, inom KÖY, och senare även på regional och lokal nivå, i länskskolenämnder liksom i kommunala skolstyrelser. Men som antytt tidigare var denna utveckling på intet sätt given. Går vi tillbaka till LO:s och SAF:s betänkande från 1944 var det en annan bild av yrkesutbildningens framtid som utmålades. I själva verket grep man tillbaka till tankarna bakom yrkesutbildningsreformen vid 1918 års riksdag: Yrkesutbildningen skulle botten i en företagsförlagd lärlingsutbildning kompletterad med yrketeoretisk undervisning på kvällstid och helgdagar. Den skolmässiga utbildningen skulle utgöra ett komplement till industriföretagens utbildning. I betänkandet beklagades snarast att yrkesutbildningen efter 1918 års reform tenderat att utvecklas i en annan riktning. Besluten om att utvidga verkstadsskolorna, d.v.s. en skolform med heltidsundervisning och egna skolverkstäder, sågs med stor misstro. En yrkesutbildning baserad på skolundervisning skild från arbetslivet ledde bort från den verkliga produktionsmiljön, från ”verkstadsluften” och det ständiga tekniska nydaningsarbete som skedde i företagen. Dessutom var skolutbildningen dyr i jämförelse med företagets lärlingsutbildning.⁵² En ambitiös och effektiv lärlingsutbildning borde alltså utgöra grunden för yrkesutbildningen och den skolbundna undervisningen skulle även fortsättningsvis ses som ett komplement. Det var upp till partsorganisationerna att se till att villkoren för lärlingsutbildningen förbättrades. Bara om man inte lyckades med detta kunde det bli aktuellt att utvidga yrkes- och verkstadsskoleorganisationen.

LO:s och SAF:s uppfattning att industrin skulle stå för de bärande delarna inom yrkesutbildningen uppfattades inte helt oväntat som utmanande av de som var verksamma i yrkes- och verkstadsskolor. Men det handlade inte bara om en rädsla för att tjänster och inkomster skulle ifrågasättas. Spänningsmomenten låg som tidigare i synen på hur bred yrkesutbildningen skulle vara, i vilken utsträckning det behövdes grundlig ”allroundträning” inom ett yrke – eller om det viktigaste var att så kostnadseffektivt som möjligt träna upp snabbhet och rutin i några väl avgränsade färdigheter.⁵³ Partsorganisationernas uppfattningar skulle dock förändras. Bara efter några år inleddes en successiv uppvärdering av den skolbaserade yrkesutbildningen. Parternas mer positiva syn på skolutbildningen kom bl.a. fram i ett åttapunktsprogram för yrkesutbildning som presenterades 1950.⁵⁴ De två första punkterna handlar om betydelsen av yrkestekniska kunskaper och grundlig yrkesträning. Båda dessa moment erhöles bäst i yrkesskolemiljön, menade man nu. Samma år föreslog den dåvarande kanslichefen på yrkesrådet, Börje Beskow, att yrkesutbildningen skulle organiseras efter ett fyrapunktsprogram: 1. Systematisk yrkesträning med betoning på grundläggande arbetsgrepp och arbetsrörelser i yrkesskolemiljö. 2. Yrkespraktik i företagen. 3. Kontinuerlig undervisning i yrketeori i yrkesskolemiljö. 4. Samtliga utbildningsmoment – grundutbildning, yrkespraktik och yrketeori – skulle planeras gemensamt mellan näringsliv och yrkesskolor.⁵⁵ Även enligt detta förslag skulle yrkesskolorna stå för merparten av den

grundläggande yrkesutbildningen. I praktiken kom också, som tidigare påtalats, yrkesrådets verksamhet och parternas utbildningspolitiska intresse att mer och mer orienteras mot den skolbaserade yrkesutbildningen. Huvudfrågan blev snart hur denna yrkesutbildning skulle utformas så adekvat som möjligt med avseende på näringslivets arbetskrafts- och kompetensförsörjning.⁵⁶

Men detta innebar också – paradoxalt nog – att partsorganisationerna och näringslivets direkta inflytande över yrkesutbildningen minskade. Inflytandet kom att mer och mer förmedlas via korporativt sammansatta samråds- och beslutsorgan, medan de offentliga myndigheterna tog över den direkta driften. Den fortsatta framställningen kommer att följa de viktigaste etapperna i det reformarbete som lade grunden till den yrkesutbildningsmodell som växte fram under efterkrigsdecennierna och som fulländades genom tillkomsten av den sammanhållna gymnasieskolan 1971. Utbildningsmodellen kännetecknades av korporativa beslutsstrukturer, samordnad undervisning i skolmässiga former, ett successivt breddat utbildningsinnehåll och relativt obetydliga inslag av lärlings- och företagsförlagd utbildning. Utgångspunkten är således att denna modell hade sin förutsättning i välorganiserade och hårt centraliserade partsorganisationer.

Ett motvilligt beslut om verkstadsskolorna

Det första steget mot en utvidgning av den offentliga yrkesutbildningen togs år 1941 i samband med att ekonomen och högermannen Gösta Bagge, som då var ecklesiastikminister, presenterade en proposition om utvidgat stöd till centrala verkstadsskolor i landstingens regi.⁵⁷ Tanken var att rekryteringsområdena skulle utvidgas och att skolorna skulle erbjuda undervisning i både yrkesteorin och praktiska yrkesfärdigheter. Till skillnad från merparten av kurserna i yrkes- och lärlingsskolorna skulle undervisningen ske på heltid. Propositionen var en uppföljning av verkstadsskoleutredningens betänkande.

Stödet till verkstadsskolorna verkar ha utvecklats motvilligt. I propositionstextens principiella resonemang om yrkesutbildning framkom i stort sett samma synpunkter som framförts av Arthur Engberg i debatten om folkpartiets yrkesutbildningsmotion 1938 och som sedan skulle återkomma i partsorganisationernas yrkesutbildningsbetänkande några år senare. När det gällde att tillgodose behovet av yrkesutbildad arbetskraft skulle utbildningsansvaret i första hand falla på företagens egna lärlingsutbildningar.⁵⁸ Enligt propositionen fanns det starka motiv för att även fortsättningsvis erbjuda stöd till dessa utbildningar, inte minst för att de var billigare. Stödet hade formen av ett lärlingsunderstöd som förmedlades via Kommerskollegium. Ett indirekt sätt att stimulera företagets lärlingsutbildningar var dessutom att fortsätta att ge bidrag till de deltidskurser i lärlings- och yrkesskolor som var avsedda att komplettera den lärlingsbaserade undervisningen. Dessutom skulle staten stödja de strävanden som arbetsgivare och fackliga organisationer gett uttryck för efter Saltsjöbadsöverenskommelserna; yrkesutbildningen skulle i

största möjliga utsträckning regleras via kollektivavtal. I detta sammanhang hänvisades till det pionjäravtal som ingåtts mellan Verkstadsföreningen och Metallarbetarförbundet under 30-talets sista år. Det fanns en förhoppning om att detta förbundsavtal skulle följas av flera och därmed onödiggöra alla tankar på en lärlingslagstiftning – och indirekt också en fortsatt utbyggnad av den offentliga yrkesutbildningsorganisationen.⁵⁹

Men trots denna principiella inställning var det omöjligt att gå förbi den fundamentala kritik som riktats mot yrkesutbildningen, framför allt i verkstadsskoleutredningens båda betänkanden. Av utredningen framgick det att varken industrins egna utbildningar eller den offentliga yrkesskoleorganisationen motsvarade de mest elementära krav. De remissyttranden som presenterades förstärkte detta intryck. I propositionen betonades därför att det enda motivet till att utvidga de offentliga insatserna på yrkesutbildningsområdet var att näringslivet inte förmådde att prestera en acceptabel utbildning på egen hand.⁶⁰ Utbyggnaden av yrkesutbildningen i offentlig regi skulle ske med största varlighet – eller med ”tillbörlig försiktighet” som det heter i propositionstexten. Propositionen betonade också behovet av kontakter med arbetsmarknadens parter om praktiskt taget varje statlig åtgärd på yrkesutbildningsområdet. Samarbetet med huvudorganisationerna på arbetsmarknaden uppfattades således, precis som under senare decennier, som en garanti för den skolbaserade yrkesutbildningens näringslivsförankring och arbetslivsanknytning.

En av de frågor som Gösta Bagges proposition behandlade i positiva ordalag, men utan att ta ställning, gällde tillsättandet av en separat överstyrelse för yrkesutbildningen. Verkstadsskoleutredningen hade som framgått tidigare förordat en sådan lösning. I riksdagen väckte också folkpartiet, via den blivande partiledaren Bertil Ohlin, en motion om en överstyrelse för yrkesutbildning med anledning av verkstadsskolepropositionen.⁶¹ För det första framhölls att en särskild överstyrelse för yrkesutbildningen var en förutsättning för en framtida utbyggnad av utbildningen i effektiva och samordnade former. För det andra kunde en nyinrättad överstyrelse ge partsintressena ett större inflytande och därmed garantera den offentliga yrkesutbildningens näringslivsförankring.⁶² Folkpartiet utmärkte sig bland riksdagspartierna för sitt intresse för den skolbaserade yrkesutbildningen. En överstyrelse för yrkesutbildningen skulle bidra till att ge yrkeskurserna “den plats inom undervisningsväsendet som den förtjänar – att giva den en med andra grenar likvärdig ställning – väntar alltjämt på sin lösning”.⁶³ Det sistnämnda, att höja yrkesutbildningens status, blev sedan en återkommande stötesten i diskussionerna om yrkesutbildningen efter kriget.

I historiens ljus är det kanske ingen tillfällighet att den första proposition som föreslog att arbetsmarknadens parter, d.v.s. LO och SAF, skulle få del i utformningen av utbildningspolitiken, och i den centrala ledningen av yrkesutbildningen, presenterades av en socialkonservativ politiker som Gösta Bagge. I propositionen

nen fanns båda de huvudingredienser som sedan skulle vägleda utbildningsansvariga socialdemokratiska statsråd: utbyggnaden av kvalificerad och heltidsbaserad yrkesundervisning samt det principiella stödet för korporativa förvaltningsstrukturer. Även om behovet av statliga insatser snarast beklagades togs nu det första steget i en utbyggnad av en heltidsbaserad utbildning helt frikopplad från lärlingsutbildningen i företagen. Även om delar av yrkesskolornas undervisning också skildes mer och mer från beroendet av företagets lärlingssystem fanns där fortfarande en traditionell bindning till näringslivets undervisning i enlighet med besluten från 1918. 1941 års riksdagsbeslut om att utvidga stödet till verkstadsskolorna hade en viktig principiell innebörd. Det handlade om ett klart brott med den tidigare traditionen.⁶⁴

En separat överstyrelse för yrkesutbildning

1943 återkom samlingsregeringen slutligen med en proposition med förslag om hur den centrala ledningen för yrkesutbildningen skulle organiseras.⁶⁵ Även denna gång var det högerledaren Gösta Bagge som i egenskap av ecklesiastikminister var ansvarigt statsråd. Det fanns en stark opinion för ett beslut om en separat överstyrelse för yrkesutbildning. Av de remissinstanser som fick yttra sig med anledning av förslaget att yrkesutbildningen skulle ledas av ett särskilt ämbetsverk var bara Statskontoret negativ. Av de tyngre instanserna, inklusive Skolöverstyrelsen, var alla följaktligen positiva till en sådan lösning. Det är uppenbart att just partsorganisationernas yttranden vägde särskilt tungt för regeringens slutbedömning. I propositionen hänvisas till en skrivelse från arbetsmarknadsorganisationernas yrkesutbildningskommitté från 1942 om att kommittén förväntade sig ett beslut före 1943 års utgång.⁶⁶ Det lät närmast som ett diktat.

I propositionen framhölls två delvis motstridiga utgångspunkter för regeringens ställningstaganden. För det första fanns det en naturlig enhet mellan olika delar av utbildningssystemet, d.v.s. mellan de yrkesinriktade och s.k. ”allmänbildande” utbildningsriktningarna. Syftet med all undervisning var, enligt propositionen, att ”utveckla ungdomens anlag, varvid fostran i fördjupad mening framstår som det yttersta målet”. Det fanns också gemensamma intressen i frågor om skolorganisation och pedagogik. För det andra fanns det ett grundläggande behov av näringslivsanknytning och arbetslivskontakt inom den yrkesinriktade utbildningen.⁶⁷ I sammanvägningen av dessa båda utgångspunkter hade man kommit fram till att förutsättningarna förändrats jämfört med de ställningstaganden som gjorts i samband med inrättandet av praktiska ungdomsskolor 1918. Vid det tidigare skedet hade de pedagogiska synpunkterna vägt tyngre och bidragit till att riksdagen slutgiltigt tog ställning för en sammanhållen Skolöverstyrelse. Nu hade yrkesutbildningsorganisationen utvidgats. Det var inte längre bara fråga om lärlings- och yrkesskolor för kvällsundervisning. Heltidsundervisning med integrerad yrkespraktik ökade i betydelse, bl.a. genom stödet till verkstadsskolornas ut-

byggnad. Dessutom fanns det, enligt propositionen, tecken på att den teoretiskt orienterade och studieförberedande utbildningen expanderade i för snabb takt. En av skolorganisationens viktigaste uppgifter var därför att stimulera elevernas övergång från teoretisk till yrkesinriktad utbildning.⁶⁸ Det sistnämnda talade egentligen för ett nära samband mellan den allmänbildande och den yrkesinriktade undervisningen. Men samtidigt framhölls skäl som motiverade en uppdelning av ledningsfunktionerna mellan de olika utbildningsformerna.

Gösta Bagge betonade att intresset ökat för möjligheterna av att organisera delar av yrkesutbildningen inom näringslivet. Precis som i propositionen om verkstadsskolor två år tidigare framhölls att företagens egna lärlingsutbildningar borde uppmuntras. Den centrala ledningen för yrkesutbildningen skulle alltså inte bara ansvara för den skolbaserade yrkesutbildningen. Den skulle också leda och utveckla yrkesutbildningen i företagen. Behovet av nära kontakter med näringsliv och arbetsmarknadsorganisationer kunde inte tillgodoses inom ramen för den gamla Skolöverstyrelsen. Följaktligen skulle KÖY upprättas.⁶⁹ Beslutet byggde alltså på en förhoppning om att den företagsbaserade utbildningen skulle expandera kraftigt under de följande åren, en förhoppning som inte skulle infrias.

Samtidigt gjordes några justeringar i förhållande till förslagen i verkstadsskoleutredningen. Regeringen gick inte så långt att det nya ämbetsverket – KÖY – flyttades från ecklesiastikdepartementet till ett departement med ansvar för näringslivsrelaterade frågor. Istället ville man garantera ett nära samarbete mellan den gamla Skolöverstyrelsen och den nya överstyrelsen, bl.a. genom att generaldirektören för Skolöverstyrelsen också fick säte i KÖY:s ledning. Totalt uppgick ledningsgruppen från starten 1944 till femton personer varav sju representerade olika intresseorganisationer, bl.a. LO och SAF.⁷⁰ Arbetsmarknadsverket var också representerat i styrelsen för att markera yrkesutbildningens koppling till arbetslöshetsfrågorna.⁷¹

Tillsättandet av KÖY innebar ett avgörande steg i utvecklingen av den yrkesutbildningsmodell som skulle få sin fulländning omkring trettio år senare. Som Gösta Bagge framhöll i debatten i första kammaren, i samband med att riksdagen beslutade om propositionen, etablerades nu en statlig förvaltningsform som innebar att partsorganisationerna gavs ett betydande och omedelbart inflytande över verksamhetsutövningen.⁷² Det var inget nytt inom förvaltningspolitiken allmänt sett – och inte heller något nytt inom yrkesutbildningen på lägre beslutsnivåer. Men det var något nytt när det gällde de statliga utbildningsmyndigheterna. De korporativa förvaltningsstrukturerna i den statliga ledningen av yrkesutbildningen etablerades. Det var också flera tankar i Gösta Bagges proposition som pekade framåt mot den yrkesutbildningsmodell som skulle etablerades under de följande decennierna. Bagge bekymrade sig liksom Bertil Ohlin, och flera efterträdande socialdemokratiska ministrar, om yrkesutbildningens status och attraktionskraft. I detta sammanhang användes också – troligen för första gången – uttrycket “åter-

JONAS OLOFSSON

vändsgränd” för att karakterisera yrkesutbildningens dilemma i konkurrensen med teoretiska utbildningar.⁷³

Den logiska slutsatsen av Bagges resonemang var i själva verket att yrkesutbildningen borde ha en viss bredd. Trots uttalandena om lärlingsutbildningens betydelse var den uppfattning om yrkesutbildningens roll som Bagge gav uttryck för i propositionen, och i den efterföljande riksdagsdebatten, inte förenlig med en smal och starkt yrkesbetonad färdighetsträning i företagens regi. Det förutsattes en bredare och skolbaserad utbildning om undervisningen meritmässigt skulle kunna jämföras med teoretiska utbildningsalternativ. Även yrkesutbildningen skulle erbjuda ett större mått av allmänbildning.⁷⁴

Betoningen på arbetsmarknadens parter inflytande i det nya ämbetsverket kan också ses i detta perspektiv. Parternas uppgift i ledningen för det nya ämbetsverket var inte bara att återge näringslivssynpunkter i största allmänhet. De skulle göras medansvariga för den statliga utbildningspolitiken. Den sistnämnda synpunkten betonades starkt i verkstadsskoleutredningens betänkande.⁷⁵ Den återkom nu i propositionen och i den efterföljande riksdagsdebatten. Partsorganisationernas intressen skulle förenas med statens.⁷⁶ I praktiken innebar detta att grunden var lagd för en yrkesutbildningsmodell som varken staten eller parterna egentligen tänkt sig från början.

Enhetsskolan och yrkesutbildningen

Enhetsskolereformen fick en stor betydelse för yrkesutbildningens omgestaltning på 1950- och 60-talen och därmed också för relationerna mellan utbildningsinstitutionerna och partsintressena. Det arbete som utfördes inom ramen för 1940 års skolutredning och 1946 års skolkommission lade en grund till den proposition om en nioårig obligatorisk skola som behandlades vid 1950 års riksdag.⁷⁷ Syftet med det som ursprungligen kallades enhetsskolan – och senare grundskolan – var naturligtvis att bredda kunskapsbasen hos befolkningen. Enhetsskolan skulle genomföras successivt efter en försöksverksamhet som beräknades till en tioårsperiod. I praktiken dröjde det till 1962 – efter skolberedningens betänkande – innan det kom ett nytt beslut om att den nioåriga grundskolan skulle byggas ut i hela landet.

Ett omdiskuterat inslag i förslaget om försöksverksamhet med en nioårig skolgång gällde de olika alternativa utbildningslinjer som skulle erbjudas eleverna under det nionde skolåret. Redan under det sjunde och åttonde året skulle det finnas teoretisk och praktisk yrkesorientering för att underlätta valet av utbildnings- och yrkesinriktning. Därefter skulle det vid sidan av mera allmänna och studieförberedande alternativ under det nionde skolåret finnas ett yrkesförberedande inslag, kallat 9y. I propositionen betonades att 9y skulle betraktas som en ”förberedande yrkesutbildning”, men samtidigt föreställde man sig att denna utbildningsfas för många skulle bli den slutgiltiga inträdesbiljetten på arbetsmarknaden.⁷⁸ Organisa-

toriskt skulle 9y utformas i samarbete mellan enhetsskola, företag och yrkesskolor. I vissa fall skulle utbildningen helt och hållet kunna förläggas till yrkesskolor, i andra fall till företag. Dessutom skulle 9y innehålla en betydande andel praktik. Villkoret för att yrkesskolor och företag skulle få organisera 9y-utbildningen var att utbildningen inte blev för snävt yrkesinriktad. 9y skulle också innehålla allmänbildande ämnen som svenska och matematik.⁷⁹ Genom riksdagsbeslutet om att införa ett yrkesutbildande inslag redan under den obligatoriska utbildningstiden ökade kraven på den övriga yrkesundervisningen att både bredda och fördjupa utbildningsinnehållet. Dessutom ökade efterfrågan på heltidsundervisning inom yrkesskolorna. Enligt skolkommissionens bedömningar, som återgavs i propositionen, beräknades hela yrkesskoleorganisationens utbildningskapacitet i relation till en hel årskull till 15 procent. Detta var alldeles för lite, hävdades det, i förhållande till de elevolymer som nu skulle komma att behövas.

Regeringen hade inte några farhågor om att en förlängd obligatorisk utbildning skulle leda till problem i form av ett minskat arbetskraftsutbud i ett läge med tilltagande arbetskraftsbrist. Synpunkter i den riktningen hade kommit fram i en del remissyttranden, bl.a. från SAF och Industriförbundet.⁸⁰ I propositionen framhölls istället att det låg i näringslivets intresse att en större andel av ungdomarna fick yrkesutbildning. Det ökade arbetskraftens produktivitet och användbarhet. Kombinationen av yrkesorienterande inslag och yrkesutbildning redan i den obligatoriska skolan skulle dessutom bidra till en effektivare arbetsmarknad. Ungdomar skulle få lättare att hitta de jobb där de kände sig mest tillfreds och samtidigt kunde göra mest värdefulla insatser.

Josef Weijne som var ecklesiastikminister i den socialdemokratiska regeringen, och därmed ansvarig för propositionen, betonade att det viktigaste syftet med att förlänga den obligatoriska skolan var att dämpa flödet av elever till studieförberedande utbildningar. Istället skulle tillströmningen öka till yrkesinriktade och arbetslivsorienterade utbildningar. I propositionen citerades med gillande 1940 års skolutrednings förslag att en övergång till yrkesinriktad utbildning skulle kunna genomföras via en successivt ”växande differentiering av ämneskrets och lärostoff, så att de allmänbildande ämnena steg för steg få vika för yrkesorientering och fackutbildning”.⁸¹ När nu utbildningsmöjligheter öppnades för större delar av befolkningen var man tvungen att se till att de mest begåvade inte bara sökte sig till teoretiska utbildningar. Även de praktiska och yrkesinriktade utbildningarna skulle få sin del av begåvningsreserven. Precis som framhölls i diskussionerna under 1930- och 40-talen ansågs detta bara kunna ske om de arbetsmarknadsorienterade utbildningarna kom på jämlik fot med de teoretiska utbildningarna. Återigen betonades betydelsen av fortbildningsvägar och alternativa karriärvägar efter en avslutad yrkesutbildning.⁸² Samma missnöje med tillströmningen till de teoretiska utbildningarna hade högerledaren Gösta Bagge gett uttryck för under sin tid som ecklesiastikminister under 1940-talets första hälft.

Det är uppenbart att det fanns helt nya inslag i socialdemokraternas syn på yrkesutbildning i förhållande till de uppfattningar partiet hade gett uttryck för under 1930- och 40-talen. I riksdagsdebatten i anslutning till enhetsskolepropositionen betonade Josef Weijne den avgörande betydelsen av att de unga fick både allmänbildning och yrkeskunskap. För att möjliggöra detta måste skoltiden förlängas och differentieringen mellan olika framtidas sysslor skjutas högre upp i åldrarna.⁸³ Fortfarande skulle industrin spela en viktig roll när det gällde de praktiska och färdighetstränande delarna av yrkesutbildningen. Men lärlingsutbildningen kunde inte erbjuda alla de inslag av breddutbildning och färdighetsträning som utbildningen borde erbjuda enligt den syn som kom fram i propositionen och i förslagen till utformningen av 9y. Fram till början av 1940-talet hade socialdemokraternas officiella linje varit att yrkesutbildningen i stor utsträckning var en fråga för näringslivet, förutom vid arbetslöshetskriser då det fanns anledning att rikta särskilda utbildningsinsatser till de som då ställdes utanför arbetskraften. Men redan i Arbetarrörelsens efterkrigsprogram från 1944 presenterades en annan syn. Efterkrigsprogrammet innehöll bl.a. förslag på en nioårig obligatorisk enhetsskola. Det innehöll dessutom krav på ökade satsningar på yrkesutbildning. Yrkesutbildningen skulle i större utsträckning ses som ett offentligt ansvar. Enligt efterkrigsprogrammet var företagen av naturliga skäl inte särskilt benägna ta de risker som investeringar i kvalificerad yrkesutbildning innebar. Lärlingsutbildningarna kunde därför bara bli ett komplement till den offentliga och skolbaserade yrkesutbildningen. Denna syn var helt oförenlig med de uppfattningar som socialdemokratiska politiker som Arthur Engberg och Gustav Möller företrätt under yrkesutbildningens första skede.⁸⁴

En viktig konsekvens av enhetsskolereformen, även om den alltså drog ut på tiden, var att yrkesutbildningarna nivåmässigt jämfördes med gymnasieutbildningen. Yrkeskolornas kurser skulle löpa parallellt med gymnasieutbildningen.⁸⁵ Det ställde ökade krav på utbildningsstandarden. Skulle den skolbundna yrkesutbildningen ta emot de elever som under det nionde skolåret valde yrkesinriktade kurser måste hela organisationen byggas ut. Det var också en av orsakerna till att regeringen tillsatte 1952 års yrkesutbildningssakkunniga. Utredningen fick i uppdrag att föreslå förbättringar när det gällde yrkesutbildningens finansiering. Tilltron till näringslivets möjligheter att erbjuda skolbaserade och innehållsrigt bredare yrkeskurser var mycket liten, även om det konstaterades att flera större företag hade tagit initiativ till en kvalificerad yrkesutbildning i skolmässiga former.⁸⁶ Huvuddelen av yrkesutbildningens expansion måste alltså återfalla på staten och de offentliga institutionerna.

I praktiken skulle det visa sig att försöksverksamheten med 9y knappast blev någon större succé. Helt i strid med lagstiftarnas intentioner valde drygt 80 procent av eleverna allmänna och studieförberedande utbildningsalternativ under det nionde skolåret. Detta bidrog i sin tur till att hela 9y-projektet ifrågasattes. Per

Lindman som under flera år var en tongivande och idérik kanslichef på Arbetsmarknadens yrkesråd skrev i början av 1960-talet artiklar där han helt ifrågasatte de yrkesinriktade inslagen i den obligatoriska skolan.⁸⁷ Alla elever borde få samma teoretiska grund och de yrkesutbildande inslagen kunde vänta till efter årskurs nio. I praktiken gick utvecklingen i den riktning som Per Lindman förespråkade. Strävandena att höja yrkesutbildningens status för att få fler elever att välja yrkesutbildning framför allmänna utbildningslinjer – i kombination med den stora efterfrågan på längre och allmänbildande utbildningar – innebar att yrkesutbildningsvalen fick skjutas upp och att yrkesutbildningens innehåll också måste breddas. Partsorganisationerna fick mot denna bakgrund allt svårare att hävda att avtalsreglerade lärlingsutbildningar skulle kunna utgöra stommen i den framtida yrkesutbildningen. Istället fick man successivt frånga de intentioner som presenterats i betänkandet från 1944 och istället inom ledningen för KÖY arbeta för ett så nära samarbete som möjligt mellan offentliga utbildningsorgan och arbetsmarknadsorganisationer.⁸⁸

Yrkesutbildningen blir en offentlig skolangelägenhet

De önskemål om yrkesutbildningens utbyggnad som kommit till uttryck i såväl besluten om verkstadsskoleorganisationen i början av 1940-talet som 1950 års principbeslut om enhetsskolan tvingade fram en bredare översyn av yrkesutbildningen. En sådan utredning tillsattes följaktligen 1952 under namnet yrkesutbildningssakkunniga. Betänkandet presenterades 1954.⁸⁹ Den yrkesutbildningsproposition som Ivar Persson i egenskap av ecklesiastikminister sedan levererade till 1955 års riksdag anslöt sig i det närmaste helt till yrkesskolesakkunnigas förslag. Nu lades grunden till den kraftiga expansion av yrkesskoleutbildningen som skulle följa under senare hälften av 1950-talet och inledningen av 1960-talet. Att propositionen blev synnerligen yrkesskolevänlig bör inte förvåna med tanke på att arbetet med betänkandet helt dominerades av personer som uppbar ledande positioner inom intresseorganisationen Svenska yrkesskoleföreningen, bl.a. dess dåvarande ordförande Einar Forsell och dess redaktör, Martin Lindström.⁹⁰

Huvudprincipen i yrkesskolesakkunnigas förslag gick ut på att yrkesutbildningen skulle anknytas till de övriga skolutbildningarna. Utbildningarna skulle formars med utgångspunkt i yrkeslinjerna inom enhetsskolan och därefter löpa parallellt med övriga utbildningslinjer efter det nionde skolåret. Samordningen skulle gälla utbildningsinnehåll, schemaläggning och antal skoltimmar. En förutsättning för en sådan samordning var att heltidsundervisningen expanderade och att innehållet i utbildningarna breddades. Utrymme skulle ges för såväl allmänbildande ämnen som för "personlighetsfostrande" pedagogik. Man tog dessutom avstånd från alla tankar på en lärlingslag och menade att yrkesutbildningen skulle utformas i samarbete mellan skola, företag och arbetsmarknadsorganisationer.

I inledningen till den yrkesutbildningsproposition som presenterades 1955

botandes också att yrkesutbildningen nu skulle läggas upp efter andra linjer än tidigare. Den yrkesskolestadga som antagits 1921 – och som fortfarande gällde – byggde på att den skolmässiga yrkesutbildningen skulle ses som ett komplement till lärlingsutbildningen inom näringslivet.⁹¹ Denna uppfattning ansågs nu otidsenlig. Även om yrkesutbildningen i skolmässig form var en ganska ny företeelse gick utvecklingen otvetydigt i den riktningen att den grundläggande yrkesutbildningen måste ges i skolor, såväl den yrkesteoretiska utbildningen som träningen av manuella färdigheter. Näringslivets utveckling, både vad gällde maskinell utrustning och arbetsorganisation, gjorde att det knappast fanns möjligheter att skapa utrymme för en acceptabel standard på företagens utbildningar. Ansvar för yrkesutbildningen måste alltså falla på skolinstitutioner. Men samtidigt betonades att dessa utbildningar, såväl vad gällde kursplaner, ämnesinnehåll och volymer, borde utformas i ett nära samarbete mellan yrkesskolor och arbetslivsintressen. Arbetsmarknadsanknytningen skulle alltså garanteras, men i nya former, d.v.s. inte längre genom att yrkes elever fick huvuddelen av sin utbildning direkt på arbetsplatserna.

I grunden byggde propositionen på några utgångspunkter för yrkesutbildningens framtida utformning som hade presenterats av 1952 års yrkesutbildningssakkunniga och som återgavs ordagrant i propositionstexten.⁹² För *det första* menade man att behovet av yrkesutbildning hade ökat. Utvecklingen ställde allt större krav på såväl teknisk sakkunskap som överblick av tekniska system och arbetsprocesser.⁹³ Yrkesutbildningen skulle inte heller bara reserveras för kvalificerad arbetskraft. Även de som hade relativt okvalificerade arbetsuppgifter behövde ett större mått av grundläggande yrkesutbildning, inte minst för att få en bättre överblick och insyn samt för att lättare kunna växla mellan olika arbetsuppgifter. För *det andra* framhölls som framgått ovan att den grundläggande yrkesutbildningen måste ske utanför företagen i skolmässiga former. Arbetets organisation och arbetsinstrumentens kostnader gav inte utrymme för något större mått av lärlingsutbildning i traditionell mening. Dessutom gav inte lärlingsutbildningen den kunskapsbredd, överblick och omställningsförmåga som förutsattes i det moderna arbetslivet. För *det tredje* fanns det inte längre något behov av en lagreglerad lärlingsutbildning. Den yrkesutbildning som organiserades i företagen borde bygga på avtalade överenskommelser mellan parterna. Men utbyggnaden av den skolmässiga yrkesutbildningen skulle successivt ersätta behovet av lärlingsutbildning. För *det fjärde* skulle yrkesutbildningen i så stor utsträckning som möjligt sträva efter att bryta traditionella och könsbestämda yrkesval. Kapacitet och intresseinriktning borde falla utslaget för valet av utbildning och yrke, inte könstillhörighet. Samtidigt betonades i såväl yrkessakkunnigas betänkande som i propositionen att man skulle hålla fast vid den liberala principen om frihet i utbildningsvalet. Något paradoxalt kom man därför fram till att flickorna var mest betjänta av en utbyggnad av den husliga utbildningen, eftersom det var kurser i husligt arbete som

lockade flest kvinnor. *För det femte* betonades att yrkesutbildningen borde integreras i den övriga ungdomsskolan. Här återkom återigen en diskussion om yrkesutbildningens dubbla uppgift, att både ge yrkesfärdigheter och allmänbildning. Utbildningen skulle vara en naturlig del av andra utbildningsgrenar inom ungdomsskolans ram och precis som dessa bidra till "elevernas allsidiga personlighets- och medborgarfostran".⁹⁴ Skulle yrkesutbildningen kunna fylla denna funktion måste kurserna i större utsträckning ges på heltid i linjer som löpte två till tre år, inräknat det nionde skolåret inom enhetsskolan. *För det sjätte* var utbildningsbredden en förutsättning för att den grundläggande yrkesutbildningen skulle kunna meritera för mera avancerade utbildningsvägar. Det skulle räcka med yrkesskolornas utbildningslinjer för att kvalificera sig för avancerade yrkeskurser. Några kompletterande studier av teoretiska ämnen skulle inte behövas. Nu skulle alltså Gösta Bagges idéer om fortbildningsmöjligheter på yrkesutbildningsområdet, som ett led i strävandena att jämställa teoretisk och yrkesinriktad utbildning, stegvis realiseras.⁹⁵ Samarbetet mellan skola och arbetsliv skulle garanteras genom nära kontakter mellan partsorgan som Arbetsmarknadens yrkesråd och KÖY. Fler utbildningskonsulenter skulle tillsättas och samarbetet med företag och fackliga organisationer utvidgas, bl.a. när det gällde arbetsanalyser. Samarbetet skulle också utvecklas på lokal nivå genom att företag och fackliga organisationer på orten gavs inflytande över yrkesskolornas och de kommunala skolstyrelsernas utbildningsplanering.⁹⁶

För att realisera dessa mål skulle följaktligen statsbidragen till den skolbaserade yrkesutbildningen höjas, oavsett om utbildningen skedde i offentliga yrkesskolor eller inom företagsbaserade skolor. Reglerna för statsbidrag skulle jämföras med de bidrag som gavs till andra utbildningsområden. När det gällde prognosen för den framtida elevtillströmningen till yrkesskolorna byggde också propositionen helt på de yrkesskolesakkunnigas bedömning. Man räknade med att utbildningskapaciteten inom yrkesutbildningen – exklusive jordbruksorienterade utbildningar – skulle öka från 25.000 heltidsplatser totalt läsåret 1949/50 till knappt 50.000 år 1970, d.v.s. man antog i stort sett att antalet platser skulle fördubblas.⁹⁷ Antalet utbildningsavdelningar för heltidsundervisning skulle öka från 1.100 till 2.000. I efterhand skulle detta visa sig vara en rejäl underskattning. Redan 1959 rapporterade KÖY att antalet elevplatser i heltidsundervisning ökat till knappt 45.000 samtidigt som antalet utbildningsavdelningar ökat till 3.300, d.v.s. långt utöver tidigare bedömningar.⁹⁸ I praktiken var propositionens mål för antalet heltidskurser år 1970 uppfyllt redan 1958.⁹⁹

Det är slående hur samstämmig den politiska opinionen var i frågorna om yrkesutbildningens utbyggnad. I riksdagsdebatten återgavs inga som helst principiella invändningar utan bara lovord om regeringens proposition. Det var egentligen bara någon enstaka riksdagsledamot på högerkanten som reste frågor om hur näringslivets medverkan i yrkesutbildningen på lokal nivå skulle garanteras.¹⁰⁰

Svaret blev att regeringen redan tillsatt en utredning om att utvidga de kommunala skolstyrelserna till att också omfatta yrkesutbildningen. Dessa skolstyrelser skulle, enligt socialdemokraten och ordföranden i yrkesskolesakkunniga Emil Näsström, i sin tur konsultera arbetsgivare och lokala fackliga organisationer när det gällde de olika yrkeslinjernas dimensioner och kursplaner.¹⁰¹ Inom några år skulle det också tillsättas länskolnämnder med liknande uppgifter på regional nivå. Skoladministrationen utvecklades alltså i integrationens tecken. Uppslutningen bakom dessa strävanden var i det närmaste total, såväl hos de politiska partierna som hos arbetsmarknadens organisationer. Arbetsmarknadens yrkesråd hade i ett remissyttranden uttryckt stor entusiasm för huvudlinjerna i de förslag som låg till grund för propositionen. Partsorganisationerna roll framöver skulle i huvudsak bli att bevaka yrkesutbildningens intressen – och då i synnerhet dess arbetslivsanvändning – inom ramen för de offentliga utbildningsinstitutionerna.

En konsekvens av de nya riktlinjer för yrkesutbildningen som antogs 1955 blev att frågan om yrkesutbildningens centrala ledning åter ställdes på dagordningen. Med tanke på strävandena att integrera olika utbildningsriktningar efter det obligatoriska skolstadiet framstod det som orimligt att dela upp den centrala ledningen för allmänna respektive yrkesinriktade utbildningar i två skilda ämbetsverk. Frågan om yrkesutbildningen skulle ledas via ett separat ämbetsverk blev alltså återigen föremål för utredning. En bidragande orsak till detta var också att flera enskilda yrkesutbildningsgrenar fortfarande låg utanför KÖY:s och ecklesiastikdepartementets ansvarsområde. Det gällde t.ex. jord- och skogsbruksutbildningar liksom kurser med inriktning på sjöfarten. De olika yrkesutbildningarna sorterades i själva verket under sjutton olika överstyrelser som i sin tur var knutna till fem olika departement.¹⁰² Det var ett förhållande som inte alls var förenligt med strävandena att samordna utbildningssystemet till en enhet.

KÖY avvecklas

En naturlig följd av de nya riktlinjerna var att uppdelningen av utbildningen i två separata ämbetsverk ifrågasattes. Det övergripande målet var att hela skolväsendet skulle bli en sammanhållen enhet. 1955 tillsattes en ny statlig utredning, återigen under ledning av den socialdemokratiska riksdagsledamoten Emil Näsström. Uppdraget var att se över den centrala ledningen för yrkesutbildningen. Det betänkande som levererades 1962 kom sedan att ligga till grund för regeringens proposition ett år senare.¹⁰³ Innehållet i propositionen var med något smärre undantag helt i linje med förslagen i betänkandet.¹⁰⁴ KÖY och Skolöverstyrelsen skulle slås ihop till ett skolverk, fortfarande under det gamla namnet Skolöverstyrelsen.

Det viktigaste förslaget i propositionen gick alltså ut på att KÖY skulle upplösas och gå samman med den tidigare Skolöverstyrelsen i ett bredare skolverk med en avdelning för allmänna utbildningar och en avdelning för yrkesutbildning. Fördelarna med ett samordnat ämbetsverk var av flera slag. För det första skulle

den rent administrativa effektiviteten öka; utbildningsplanering skulle underlättas och resursutnyttjandet i skolsystemet effektiviseras. Dessutom menade man att det var oerhört betydelsefullt att den centrala ledningen för yrkesutbildningen också fick del av den pedagogiska specialkompetens som fanns inom den gamla Skolöverstyrelsen.¹⁰⁵ Det grundläggande argument som återgavs i propositionen handlade precis som i tidigare regeringsförslag om yrkesutbildningens status i förhållande till den teoretiskt inriktade utbildningen. Genom en central ledning av i grunden likvärdiga utbildningsriktningar skulle också yrkesutbildningarnas anseende förbättras.¹⁰⁶

I propositionen liksom i den föregående utredningen vägdes argument för och emot en sammanslagning. Det fanns två grundläggande förhållanden som talade för en sammanslagning. Översiktligheten och planeringen av utbyggnaden av yrkesutbildningen var ett sådant förhållande. Skulle teoretisk och yrkesinriktad utbildning uppfattas som jämställda måste yrkesutbildningen bli mer tillgänglig, d.v.s. byggas ut i olika delar av landet. Man poängterade också att den pedagogiska kvaliteten i yrkesundervisningen måste förbättras. För att detta skulle möjliggöras måste den pedagogiska undervisningen för yrkeslärare utvidgas. Dessutom skulle lärare och övrig undervisningspersonal få samma anställningsvillkor oavsett i vilken skolform de arbetade.

Samtidigt fanns det förhållanden som kunde anses tala emot en sammanslagning. I detta sammanhang framhölls framför allt kontakterna i näringslivet.¹⁰⁷ De olika bransch- och arbetsmarknadsorganisationerna skulle kanske inte få ett lika stort inflytande inom ett större skolverk. Om parts- och branschinflytandet var en garanti för god arbetslivsförankring skulle alltså yrkesutbildningen kunna skadas av en sammanslagning av de båda ämbetsverken.¹⁰⁸ Beslutet underlättades dock av att både LO och SAF gav sitt stöd till förslaget om att avveckla KÖY och upprätta ett sammanhållet verk för skolfrågor. Båda organisationerna erkände i sina remissyttranden att det fanns betydande samordningsvinster att göra genom en sammanslagning, men pekade samtidigt på den avgörande betydelsen av partsorganisationernas representation i det nya verkets styrelse.¹⁰⁹ I praktiken fick parterna också en mycket stark ställning. Av det nya ämbetsverkets styrelse på elva personer representerade tre arbetsgivarsidan och tre arbetarsidan. Mer skeptisk mot avvecklingen av KÖY var inte oväntat KÖY och dess tjänstemän. I flera artiklar påtalades farhågor om "överdrivna integrationssträvanden".¹¹⁰ Det blev emellertid allt svårare att hålla fast vid motståndet, inte minst p.g.a. den sammanslagning som redan skett på lägre nivåer genom upprättandet av gemensamma skolstyrelser och länskolnämnder.¹¹¹

Ett av de tyngsta motiven bakom förvaltningsreformen, och integrationen mellan teoretiska och praktiska utbildningsvägar överhuvud taget, var alltså återigen en önskan om att höja yrkesutbildningens status. I regeringspropositioner, i offentliga utredningar och i enskilda organisationers utlåtanden återkom ständigt

JONAS OLOFSSON

uttalanden om att de teoretiska utbildningarna var övervärderade och yrkesutbildningen undervärderad. När den nioåriga obligatoriska skolan byggts ut i alla delar av landet och ambitionerna att ge varje elev ordentlig yrkesorientering realiserats, skulle yrkesutbildningen framstå som ett minst lika attraktivt alternativ som andra utbildningar på det gymnasiala stadiet.¹¹² Men detta förutsatte att utbyggnaden av yrkesutbildningen samordnades med dimensioneringen av andra utbildningar på gymnasial nivå. Trots den kraftiga expansionen av yrkesutbildningen var tillgängligheten fortfarande begränsad i förhållande till teoretiska utbildningsvägar. På regeringssidan gav man uttryck för precis samma uppfattningar. Enligt Ragnar Edenman skulle utbildningsreformerna leda till en uppvärdering av yrkeskunnande och praktiskt arbete på teoretiska utbildningars och s.k. manschetttyrkens bekostnad.¹¹³ Anstormningen till utbildningar på alla nivåer skulle mötas med insatser för att vägleda elever bort från studieförberedande utbildningsvägar till förmån för praktiska och yrkesförberedande utbildningar. Inrättandet av fackskolor var också ett sätt att försöka avleda elevströmmarna från de allmänna gymnasierna. Dessutom menade Edenman att alla kanske inte skulle behöva utbildning efter den obligatoriska skolan.¹¹⁴ Ministern var närmast skrämmd av tanken på en utvidgning av den obligatoriska skolan från nio till elva eller t.o.m. tolv år.

Egentligen var de grundläggande motiven för avvecklingen av KÖY de samma som motiven för inrättandet av KÖY tjugo år tidigare. På 1940-talet liksom under 1960-talet handlade det följaktligen om att höja yrkesutbildningens status och öka yrkesutbildningens betydelse på mer allmänna utbildningsinriktningars bekostnad. Men förutsättningarna såg helt annorlunda ut på 1960-talet. Yrkesutbildningen hade några år av kraftig tillväxt bakom sig – och man kunde förutse en fortsatt expansion under de närmaste åren. Men samtidigt ökade också andra och teoretiskt inriktade utbildningars volymer på ett sätt som varken tilltalade politikererna eller arbetsmarknadsintressena. Redan på 1940-talet ansåg många att yrkesutbildningens utvecklingskraft låg i en innehållsmässig breddning jämsides med en stark arbetslivsanknytning. Samma uppfattning på 1960-talet ledde till krav på integration och ökat samarbete mellan olika utbildningsriktningar på det gymnasiala stadiet. Även arbetsmarknadens parter menade nu att den stegvisa processen mot en allt mer skolbaserad och bredare yrkesutbildning – huvudsakligen förlagd till offentliga institutioner – var en nödvändig utveckling i perspektivet av arbetsmarknadens förändringar och arbetslivets kvalifikationskrav. Istället för att hävda att den egentliga yrkesutbildningen skulle ske i företagen blev frågan snarast hur arbetsmarknadsorganisationerna bäst kunde bidra med arbetslivsimpulser och arbetslivsanknytning i den skolbaserade yrkesutbildningen. Och den vägen bar i själva verket rakt in i offentliga myndigheter och styrelser på utbildningsområdet; lokalt, regionalt såväl som centralt. Det var alltså inte helt utan rätt som Knut Åhlén, den mångåriga ordföranden i Svenska yrkesskoleföreningen, med illa till-

bakahållen entusiasm hävdade att “den gamla konstellationen skola och kyrka” i och med inrättandet av Skolöverstyrelsen 1963 i praktiken ersatts av “skola och näringsliv”.¹¹⁵

Det sista steget – den gymnasiala yrkesutbildningen

Det slutgiltiga steget i strävandena att skapa en enhetlig skolform på sekundär nivå, d.v.s. efter den nioåriga och obligatoriska grundskolan, togs strax efter beslutet om en central ledning för hela skolväsendet. Efter en utredning om en allmän gymnasieskola, och en parallell utredning om fackskolan, tog riksdagen 1964 beslut om riktlinjer för en ny sammanhållen gymnasieskola som alltså skulle omfatta gymnasielinjerna, fackskolans utbildningar och yrkesutbildningen.¹¹⁶ Integrationen av yrkesutbildningen i den nya skolorganisationen skulle behandlas inom ramen för en särskild utredning, den s.k. yrkesutbildningsberedningen, som år 1963 utnämndes av Ragnar Edenman.¹¹⁷

Yrkesutbildningsberedningen leddes av Birger Öhman, som var chef för KÖY, och i utredningen ingick åtskilliga personer som stod partsorganisationerna och Arbetsmarknadens yrkesråd nära.¹¹⁸ Flera ledande företrädare för Svenska yrkes-skoleföreningen deltog också i utredningen som experter, bl.a. Einar Forsell och Knut Åhlén. Men ”yrkesskolefolket” hade en betydligt svagare representation i yrkesutbildningsberedningen – relativt ”industrifolket” – jämfört med yrkesutbildningsutredningen tio år tidigare som i det närmaste helt dominerats av yrkes-skolerektorer.

I de direktiv som Ragnar Edenman offentliggjorde i samband med tillsättandet av yrkesutbildningsberedningen framhölls att kommittén dels skulle titta närmare på hur yrkesutbildningen skulle anpassas till grundskolereformen 1962 och planerna på en enhetlig gymnasieskola, och dels skulle föreslå former för utbildningens arbetslivsanknytning för att tillgodose näringslivets krav.¹¹⁹ Elevtillströmningen till yrkesutbildningen beräknades öka från mindre än 15 procent av en årskull i början av 1960-talet till 25 eller t.o.m. 30 procent av en årskull 1970. Denna kraftiga ökning av antalet elever – i kombination med uppbyggnaden av den nya gymnasieskolan – ställde krav på organisationsöversyn och justeringar av utbildningslinjerna. Huvudprincipen var att de olika utbildningsriktningarna skulle vara så samordnade som möjligt och att utbildnings- och organisationsplaneringen därför skulle utgå från en helhetssyn.¹²⁰ Innehållsmässigt skulle också yrkesutbildningarna breddas och ge utrymme för teoretiska inslag, både för att motsvara nya kvalifikationskrav och för att tillgodose elevernas ökade intresse för teoretiska utbildningar.¹²¹

I praktiken kom yrkesutbildningsberedningen att föreslå en genomgripande omläggning av hela yrkesutbildningen, både organisatoriskt och innehållsmässigt. I korthet gick förslagen ut på att yrkesutbildningen skulle omformas inom ett mindre antal och bredare utbildningslinjer, med en utbildningslängd motsvarande två år.

Utbildningarna skulle breddas till förmån för mer allmänbildande och arbetslivsorienterade ämnen. De yrkesmässiga inslagen skulle alltså minska.¹²² Hittills hade yrkesskolorna bestått av en uppsjö av skilda och yrkesspecifika utbildningar. Behovet av bredare utbildningsinslag hade påtalats tidigare, men några större förändringar hade förmodligen inte skett. Den nya gymnasiala yrkesutbildningen skulle vara mer orienterad mot yrkesområden och branscher än specifika yrken. Detta motiverades i sin tur med att det var omöjligt att mer exakt förutsäga kvalifikationskraven inom ett särskilt yrke eftersom näringslivs- och arbetsvillkoren förändrades kontinuerligt. För såväl den enskilde löntagaren som för företagen ansågs det mer angeläget att yrkesutbildningen erbjöd en bredare kompetens än att man inriktade sig på att ge eleverna yrkesfärdigheter som snabbt föråldrades. Yrkesutbildningen skulle härigenom lättare kunna anpassas till strukturförändringarna i näringslivet samtidigt som en bredare utbildning gav en större trygghet för den enskilde. Sammantaget betydde detta att industrins anpassning till högförädlad produktion underlättades, vilket i sin tur skulle underlätta fortsatt höga sysselsättningsnivåer och materiella standardhöjningar. Ett annat motiv till en breddning av innehållet bort från det renodlat yrkesmässiga var behovet av att skapa förbindelselänkar mellan gymnasieskolans olika utbildningar. En breddning av utbildningen skulle göra det lättare för elever i yrkesutbildning att gå över till mer teoretiskt orienterade linjer – och omvänt, kanske helst omvänt.

Betänkandet från beredningen var en utpräglad kompromissprodukt. Beredningen försökte hitta en formel som kunde förena parternas och statsmaktens strävanden, som de tagit sig uttryck under flera decennier, att höja yrkesutbildningen status i förhållande till teoretiska utbildningsvägar. Formeln blev det nya och integrerade gymnasiet med ett väsentligt breddat yrkesutbildningsinnehåll. Målet var att denna nya utbildningsformel skulle stoppa flödet till allmänteoretiska och studieförberedande utbildningar, locka fler till yrkesinriktade linjer och samtidigt tillgodose nya kompetenskrav i arbetslivet. Att det inte alltid var lätt att förena alla dessa mål framgick inte minst av några artiklar av beredningens ordförande, Birger Öhman. Framväxten av den nya gymnasieskolan innebar att det uppstått ett utbildningssystem på sekundär nivå som saknade ”gradskillnader” och ”olikvärdighet”.¹²³ Det skulle möjliggöra en mindre socialt hierarkisk skola och en mer jämlik syn på intellektuellt och manuellt arbete. Den nya gymnasieskolan skulle bidra till social integration. Men frågan är då vad som skulle hända med yrkesutbildningen.

Birger Öhman betonade som många andra före honom yrkesutbildningens dubbla funktioner. Den skulle både tillgodose arbetsmarknadens krav och samtidigt utformas på ett sätt som tillfredsställde ungdomars efterfrågan på teoretiska och bredare utbildningsvägar. Här fanns flera risker. Om utbildningen blev för allmänt inriktad fanns risken att ungdomar valde bort yrkesutbildningen helt och hållet. Yrkeslinjerna inom gymnasieskolan fick inte bli en restpost för dem som

inte klarade inträdeskraven för andra utbildningar. Inslagen av grundläggande yrkesutbildningen måste därför hela tiden framhållas och vidareutvecklas. Det handlade inte om en praktisk färdighetsträning inom snävt avgränsade yrken. Det handlade i första hand om att skaffa sig bredare tekniska kunskaper inom större arbetsfält med kompletterande inslag av arbetslivsorientering. Vad Birger Öhman förordade var snarast ett slags branschutbildningar.¹²⁴

Ett utmärkande drag för den yrkesutbildning som vuxit fram i Sverige under efterkrigsdecennierna var, enligt Öhman, att den var så starkt bunden till offentliga utbildningsinstitutioner. Detta var positivt eftersom det gav en stabilitet i yrkesutbildningen och en trygghet för den enskilde eleven som inte kunde garanteras i ett utbildningssystem som uteslutande vilade på näringslivets insatser. Den yrkesutbildning inom gymnasieskolan som nu skulle utformas, med standardiserade tvååriga linjer och ett mer generellt och branschorienterat innehåll, förutsatte emellertid att företagen tog vid och gav eleverna den praktiska fördjupning som förutsattes för en fullbordad yrkesutbildning. Samtidigt som den nya gymnasieskolan innebar en standardisering av utbildningarna och en starkare central styrning av utbildningsformer och utbildningsinnehåll, kunde systemet bara fungera om företagen och parterna tog vid där skolan slutade.

Inte oväntat var det den nya karaktären på yrkesutbildningslinjerna, i riktning mot allmänbildande branschutbildningar snarare än traditionella yrkesskolekurser, som väckte störst uppmärksamhet. I Svenska yrkesskoleföreningen konstaterade man att näringslivets behov av en mer handfast yrkesutbildning fått väga relativt lätt i relation till elevers och föräldrars önskemål om mer allmänbildande utbildning.¹²⁵ En av de hårdaste kritikerna var yrkesskoleledaren Einar Forsell, tidigare ordförande i Svenska yrkesskoleföreningen och ledande medlem av 1952 års yrkesskolesakkunniga. I en artikel så tidigt som 1963, d.v.s. i samband med att beredningen tillsattes och betänkandena presenterats från såväl gymnasie- som fackskoleutredningen, framhöll han att det som yrkesutbildningsberedningen skulle föreslå med all säkerhet skulle bli något helt annat än yrkesutbildning. Enligt Einar Forsell förekom det en systematisk svartmålning av yrkesskolorna. Skolorna hade expanderat kraftigt och hade ett gott internationellt rykte, inte minst för tillgången på teknisk utrustning och det utmärkta samarbetet med partsorganisationerna, bl.a. via Arbetsmarknadens yrkesråd och de branschindelade lärlingsnämnderna.¹²⁶ Många kvalificerade kurser inom yrkesskolan hade också löpt över längre perioder, tre till fyra år. Att korta utbildningarna, som Einar Forsell förmodade att beredningen skulle föreslå, till maximalt två år skulle inkräkta på utbildningskvalitén, i synnerhet som man också skulle få plats med flera allmänbildande ämnen. Resultatet av detta blev att yrkesutbildningen inte längre skulle kunna fylla sin egentliga funktion: att ge eleverna sådana kunskaper och färdigheter att de direkt skulle kunna utföra ett gott arbete i företagen till en anständig lön.

Liknande synpunkter återkom i några remissyttranden efter yrkesutbildnings-

beredningens huvudbetänkande, bl.a. i ett gemensamt yttrande av Sveriges Mekanförbund och Verkstadsföreningen.¹²⁷ Yrkesutbildningen borde i första hand ägnas åt yrkesrelaterade ämnen eller träning inom ett avgränsat yrke. De aktuella förslagen riskerade att urholka yrkesutbildningens egentliga funktion. Samma synpunkter företrädde vid olika tillfällen av representanter för Svenska Arbetsgivareföreningen – och då inte minst av Matts Bergom Larsson som under 1960-talet var ordförande i yrkesrådet. På en konferens som arrangerades av Arbetsmarknadens yrkesråd ifrågasatte han hela projektet med en sammanhållen gymnasieskola. Konsekvenserna för yrkesutbildningen kunde bli ”katastrofala”.¹²⁸ Det var inte säkert att en ökad innehållslig bredd skulle göra yrkesutbildningen mer attraktiv: ”Kanske eleverna i valet mellan en svag teoretisk linje i yrkesskolan och en mer teoretisk utvecklad linje i fackskola och gymnasium, kommer att välja den mera utvecklade i första hand och vi får avskrapet i yrkesskolan”. Spänningarna ökade följaktligen mellan LO och SAF i synen på yrkesutbildningens framtida utformning. LO var i huvudsak varm anhängare av de huvudlinjer för yrkesutbildningens utformning som presenterades i yrkesutbildningsberedningens betänkande.

I den yrkesutbildningsproposition som presenterades vid 1968 års riksdag betonade Olof Palme, som tagit över ansvaret för utbildningsfrågor efter Ragnar Edenman, att han reservationslöst ställde sig bakom de riktlinjer som yrkesutbildningsberedningen presenterat. De tre olika skolformerna efter grundskolan skulle alltså förenas i en skola.¹²⁹ Yrkesskolornas kurser skulle också omformas till tvååriga och bredare utbildningslinjer i enlighet med förslaget i betänkandet. De farhågor som framförts om att yrkesutbildningarna successivt skulle urholkas, både innehållsligt och volymmässigt, avvisades. Begränsningarna i specialiseringen uppvägs enligt propositionen ”mer än väl av de värden som ligger i att utbildningen blir mer allsidigt användbar och underlättar anpassning till förändringar på arbetsmarknaden”.¹³⁰ Arbetsmarknaden ställde nya kvalifikationskrav, de hantverksmässiga yrkesfärdigheterna trängdes undan av krav på allmänorientering och kommunikationsfärdigheter. Betydelsen av en ökad rörlighet betonades starkt. Den moderna arbetsmarknaden förutsatte inte bara nya kunskaper – den krävde också en betydligt större anpassningsbarhet. Det ansågs inte längre givet att en arbetstagare kunde räkna med att stanna inom det yrke där han eller hon en gång fått sin utbildning och sina första arbetslivserfarenheter.¹³¹

I riksdagsbehandlingen av regeringens proposition enades samtliga partier om ett positivt ställningstagande. Motionerna var vänligt skrivna och utskottsbehandlingen resulterade inte i några reservationer. I två motioner påtalades risker med en allt för bred utformning av gymnasieskolans yrkesutbildningslinjer.¹³² I en högermotion föreslogs en utredning om en utvidgad gymnasieskola där alla elever skulle tillgodoräknas ett extra ”collageår”. Syftet var att även eleverna på yrkesutbildnings- och fackskolelinjerna skulle få behörighet för studier på postgymnasial

nivå. Därmed skulle yrkesutbildningarnas attraktionskraft öka ytterligare. Något motvilligt kunde högern konstatera att motionen i den efterföljande riksdagsdebatten fick stöd av huvudarkitekten bakom den tidigare grundskolereformen, socialdemokraten Stellan Arvidson.¹³³ I själva verket skulle förslaget om högskolebehörighet för alla gymnasiestuderande inte realiseras förrän på 1990-talet.

Stellan Arvidson försökte i ett något provokativt inlägg tydliggöra den yttersta konsekvensen av de skolreformer riksdagen beslutat om under 1950- och 60-talen. I själva verket drog han ungefär samma slutsats som Per Lindman några år tidigare. Arvidson menade att skollagens första paragraf nu bara innehöll en övergripande uppgift för hela ungdomsskolan; att bidra till elevernas personlighetsutveckling. Slutsatsen var därmed ganska given: ”Egentlig yrkesutbildning hör inte hemma i ungdomsskolan, allra minst en yrkesutbildning som stoppar in individen i bås och binder honom för framtiden”.¹³⁴ Det var en slutsats som inte särskilt många var beredda att stödja. För flertalet riksdagsledamöter och partsföreträdare var nog omsorgen om samhällsekonomin och näringslivets arbetskraftsförsörjning viktigare än skolans bidrag till elevernas personlighetsutveckling. Huvuduppgiften var att stoppa anstormningen till de teoretiska utbildningslinjerna och avlänsa så många som möjligt till mer arbetsmarknadsorienterade utbildningar. Även högerens ledamöter motiverade anslutningen till reformen med att situationen började bli akut. Tillströmningen till akademiskt orienterade studievägar skulle stoppas med alla tänkbara medel.¹³⁵

En annan fråga som restes i en enskild motion av folkpartisten Sven Nyman och högermannen Gunnar Wallmark bekräftar bilden av att de ideologiska skiljelinjerna var ganska svåra att urskilja.¹³⁶ I propositionen hade regeringen framhållit att förändringen av yrkesutbildningen i bredare riktning innebar att företagen skulle få stå för färdigutbildningen. Motionärerna menade att detta inte var möjligt, framför allt därför att de mindre industriföretagen inte hade ekonomiska förutsättningar att erbjuda sina nyanställda någon utbildning. Istället krävde man att staten klart skulle uttrycka sitt ansvar även för färdigutbildningen. Detta krav tillgodosågs också av riksdagen.¹³⁷ Synen på ansvarsfördelningen inom yrkesutbildningen hade gått i allt mer etatistisk riktning inom alla politiska partier. Partierna liksom parterna uppfattade det nu efter trettio års reformarbete som mer eller mindre självklart att yrkesutbildningen främst var en offentlig angelägenhet. Sedan var det en annan sak att verksamheten skulle utformas i nära samarbete med huvudorganisationerna på arbetsmarknaden.

I praktiken innehöll yrkesutbildningsberedningen och 1968 års proposition riktlinjer för skolväsendets utveckling som tilltalade LO mer än SAF. Utredningen såväl som propositionen anlade mer av elev- och löntagarperspektiv på yrkesutbildningsfrågorna – och mindre av arbetsgivarperspektiv. Förmodligen är detta också en bidragande orsak till att det centrala samarbetet mellan LO och SAF på utbildningsområdet började knaka i fogarna. Strax efter att den nya gymnasiesko-

JONAS OLOFSSON

lan hade realiserats, närmare bestämt 1973, upplöstes det centrala kansliet för Arbetsmarknadens yrkesråd och dess siste kanslichef, Birger Öhman, gick i pension. Yrkesrådet skulle finnas kvar, men dess betydelse och tyngd som aktör inom de offentliga yrkesutbildningsinstitutionerna skulle inte längre bli den samma som tidigare.

Drivkrafter bakom den svenska yrkesutbildningsmodellen – några slutsatser

Under åren mellan 1945 och 1970 genomgick yrkesutbildningen i Sverige en dramatisk scenförändring. Från att ha varit en mycket perifer företeelse med små resurser, begränsade elevvolym och ett svagt offentligt engagemang förvandlades yrkesundervisningen till att bli en expansiv och mångfasetterad verksamhet som väckte stort samhällsengagemang. Det utvecklades också en helt ny yrkesutbildningsmodell. Från att ha baserats på ett lärlingssystem kompletterat med yrkesteoritiska kvällskurser fick vi en yrkesutbildning som i stort sett helt vilade på offentlig och skolbunden undervisning. I uppsatsen har de olika stegen i denna etappvisa utveckling kunnat urskiljas – allt från beslutet om centrala verkstadsskolor 1941 till riksdagsbeslutet om den nya och integrerade gymnasieskolan 1968. Det har också framgått att det rådde en påtaglig enighet mellan de politiska partierna om riktningen på yrkesutbildningspolitiken. Den politiska grunden för den yrkesutbildningsmodell som förverkligades under 1950- och 60-talen lades idémässigt och principiellt av borgerliga politiker som Bertil Ohlin och Gösta Bagge i riksdagsmotioner och propositioner under sent 1930-tal och tidigt 40-tal. Huvudingredienserna i de socialdemokratiska politiken under de första efterkrigsdecennerna hade alltså stakats ut i ett tidigare skede. Det återstår nu att återanknyta till de preliminära förklaringar till yrkesutbildningen scenförändring som presenterades inledningsvis. Vilka är de huvudsakliga förklaringarna – och vilken betydelse ska partsorganisationerna tillmätas i detta sammanhang?

De första två förklaringarna till framväxten av den svenska yrkesutbildningsmodellen handlade om statens önskemål att begränsa utbildningstidernas längd och påverka individers och familjers utbildningsval i riktning mot yrkesorienterade utbildningar. Bakgrunden till detta var i sin tur expansionen av antalet elever på frivilliga och teoretiskt inriktade utbildningar, först på realskolsstadiet och därefter på gymnasiestadiet. Genomgången av propositioner och riksdagsdebatter bekräftar i stort den bild pedagogerna Mac Murray gav i sin avhandling om avläkningsmotivet i svensk utbildningspolitik.¹³⁸ Redan i samband med de första yrkesutbildningsreformerna betonades att ett viktigt syfte med att stödja yrkesutbildningen i allmänhet – och den offentliga och skolbundna yrkesundervisningen i synnerhet – var att dämpa tillflödet av elever till teoretiskt inriktade utbildningar. Detta har alltså varit ett viktigt inslag i svensk utbildningspolitik och framgick tydligt redan i Gösta Baggés skolutredning under tidigt 1940-tal och i verkstads-

skolspropositionen 1941. Denna syn präglade också 1955 års yrkesskolsproposition liksom propositionen om den nya gymnasieskolan 1968.

Elevers och föräldrars allt starkare intresse för teoretiska utbildningsvägar kan ses i perspektivet av att ekonomisk tillväxt och sociala framsteg gav allt flera familjer materiella förutsättningar att efterfråga utbildningar som inte gav en omedelbar utdelning i arbete och inkomster. Men utbildningsexpansionen kan också ses i perspektivet av demografiska förändringar och ökad konkurrens på arbetsmarknaden i samband med att de stora årskullarna från 1940-talet uppnådde de åldrar då det blev aktuellt att välja vägar för utbildning och arbete.¹³⁹ Ur statsmaktens synpunkt framstod de starka preferenserna för akademiskt orienterade utbildningar som ett hot, dels ur tillväxtskyndpunkt och dels ur statsfinansiell synpunkt. För att eliminera hotet mot näringslivets arbetskrafts- och kompetensförsörjning föreslogs i olika steg en reformering av yrkesutbildningens innehåll och organisation. För det första skulle yrkesutbildningen i större utsträckning ges på heltid och i skolmiljöer. Den pedagogiska kvalitén skulle höjas och kraven på läromedel och uppdaterad utrustning i realistiska verkstadsskolemiljöer skulle tillgodoses. För det andra skulle innehållet i utbildningarna breddas. Yrkesutbildningen skulle inte bara bestå av yrkesteorier och praktisk färdighetsträning inom ett avgränsat yrke. Utbildningen skulle successivt breddas till att täcka större arbetsfält och omfatta allmänbildande ämnen.

Strävandena att öka yrkesutbildningens attraktionskraft och avleda elevströmmarna till teoretiska utbildningar ledde paradoxalt nog till att den obligatoriska och allmänt inriktade utbildningen fick förlängas och differentieringsskedet skjutas upp i allt högre åldrar. Fram till och med 1950-talet tog yrkesutbildningsreformerna sikte på att utveckla en yrkesutbildning på realskolsnivå. När detta inte visade sig framgångsrikt, d.v.s. när eleverna i stort sett valde bort 9y, omvandlades grundskolan till en mer sammanhållen skola med mindre utpräglade differentieringsmöjligheter. Under 1960-talet skedde samma sak på gymnasienivå. Genom beslutet om den integrerade gymnasieskolan 1968 hade i praktiken grunden lagts för ett skolobligatorium som inte bara omfattade nio år utan elva till tolv år. Det sista steget togs 1991 genom beslutet om en treårig gymnasieskola som skulle ge allmän högskolebehörighet för alla. För de socialdemokratiska ecklesiastikministrarna Josef Weijne på 1950-talet och Ragnar Edenman på 1960-talet framstod denna successiva förlängning av den obligatoriska och allmänt inriktade skolan som olycklig, snarast som ett skräckscenario. Men det var den naturliga konsekvensen av den strävan att vidga utrymmet för yrkesutbildningen som vägledde merparten av efterkrigstidens utbildningsreformer.

Vilken roll spelade då parterna i denna process? Framväxten av den svenska yrkesutbildningsmodellen innebar i praktiken att betydelsen av lärlingsutbildning och företagsförlagd utbildning successivt minskade under efterkrigsdecennierna. Visserligen gavs finansiellt stöd både till lärlingsutbildning och utbildning i före-

tagsskolor, men dessa utbildningars relativa betydelse minskade i takt med den offentliga yrkesutbildningens expansion. Den huvudlinje som LO och SAF formulerade i yrkesutbildningsbetänkandet från 1944 gick ut på att den egentliga yrkesutbildningen skulle förläggas i företagen och utformas via branschvisa kollektivavtal mellan arbetsgivare och fackliga organisationer. Endast om parterna inte lyckades i strävandena att höja den företagsbaserade yrkesutbildningens nivå skulle det bli aktuellt med mera omfattande offentliga insatser. I grunden anknöt denna syn till den yrkesskolestadga som tillämpats sedan besluten om praktiska ungdomsskolor 1918 och 1921. Den offentliga yrkesutbildningen skulle vara ett komplement till den företagsförlagda. Denna syn delades också av de ledande politiska aktörerna, allt från socialdemokrater till företrädare för dåtidens högerparti. Om visionerna i betänkandet hade realiserats hade Sverige fått en helt annan yrkesutbildningsmodell. Det mest troliga är att det hade blivit en modell som påminner om det tyska ”duala systemet”, med tudelad och branschorganiserad utbildning i ett samarbete mellan företag och yrkesskolor samt med en mångfald hårt avgränsade och strikt yrkesinriktade utbildningar.

Varför realiserades inte parternas intentioner på yrkesutbildningsområdet? Förutsättningarna fanns. Under 1940- och 50-talen avvaktade regering och riksdag initiativ från näringslivet på yrkesutbildningsområdet. I praktiken var det just bristen på initiativ från partsorganisationernas sida och de allt mer negativa rapporterna om företagsutbildningarna som bidrog till en tilltagande statlig interventionism. Den enklaste förklaringen är naturligtvis att partsorganisationerna på central nivå – via Arbetsmarknadens yrkesråd – inte lyckades förankra sitt utbildningsprogram på bransch- och företagsnivå. Det var en stor skillnad mellan det seriösa och näst intill passionerade intresse som ägnades yrkesutbildningsfrågorna inom yrkesrådet och det ljumma intresset ute i företagen. Men det finns också andra och förmodligen viktigare förklaringar.

Som en tredje förklaring till framväxten av den svenska yrkesutbildningsmodellen framhölls inledningsvis partsorganisationernas styrka och starkt centraliserade organisationsstrukturer. Det huvudavtal som antogs i samband med Saltsjöbadsförhandlingarna ledde till en centralisering av makt- och beslutsfunktioner inom såväl LO som SAF. Parterna utarbetade ett mönster för förhandlingsutbytet som gick ut på att huvudorganisationerna skulle ange ramar som därefter skulle brytas ner på förbunds och lokal nivå. Det förhandlingsmandat som därmed skapades för huvudorganisationernas centrala enheter utgjorde en hörnsten i det som skulle komma att kallas för den svenska modellen. Organisationernas styrka och sammanhållna karaktär kan också uppfattas som en förklaring till att organisationerna kunde internalisera bredare samhällsintressen.¹⁴⁰ Det är mot denna bakgrund man kan förstå den ömsesidiga uppslutningen bakom övergripande mål om tillväxt och teknisk utveckling. Det är t.ex. omöjligt att förklara fackföreningarnas positiva inställning till rationalisering och företagsnedläggningar om man

inte ser dessa ställningstaganden i perspektivet av den tillväxtpolitik som sågs som en förutsättning för såväl realinkomstökningar som socialpolitiska reformer.

Men framväxten av dessa starkt centraliserade organisationsstrukturer innebar också något annat. Inom de offentliga institutionernas ramar skapades allt större möjligheter för trepartssamverkan. Även om de korporativa förvaltningsstrukturerna i svensk politik går tillbaka till åren runt första världskrigets slut kom det stora genombrottet först efter andra världskriget. Yrkesutbildningen var ett av de områden där samarbetet mellan offentliga institutioner och partsorganisationer skulle bli som mest långtgående. Det förhandlingsmandat som skapats för huvudorganisationerna via Saltsjöbadsavtalet gav parterna en starkare ställning gentemot staten. Denna styrka kom till uttryck i utformningen av reformerna. Ett huvudmotiv bakom beslutet att inrätta KÖY var i själva verket att skapa en arena för trepartssamverkan på yrkesutbildningsområdet. Istället för att vidareutveckla näringslivets yrkesutbildning kom alltså partsorganisationerna att ägna merparten av sina insatser åt den offentliga och skolbunden undervisningen. Partsorganisationerna blev en del av den offentliga utbildningsorganisationen. Därigenom påverkades också synen på utbildningens betydelse och funktioner. Istället för att se utbildningen ur ett snävare yrkesperspektiv gav just medansvaret för utbildningen i offentliga skolor en bredare syn, som kunde omfatta hänsyn till såväl elevers behov av personlighetsutvecklande utbildningsinslag som näringslivets långsiktiga arbetskrafts- och kompetensbehov.

En ytterligare förklaring till att parterna i praktiken övergav ambitionen att utforma en näringslivsanknuten utbildning är att vägen över de offentliga institutionerna var billigare, framför allt ur de mindre och medelstora företagens synpunkt. Här finns klara paralleller till socialförsäkringsområdet. Inte bara LO utan även SAF förordade vid förra sekelskiftets början allmänna och generella socialförsäkringar som skulle administreras av offentliga institutioner. Alternativet hade bl.a. varit företagsanknutna system, men dessa var naturligtvis dyrare och mera riskfyllda. Sådana rationella kostnads- och riskkalkyler bör ha påverkat inställningen också till yrkesutbildningen. Ett företags utbildningsinsatser är alltid förknippade med stora risker. Arbetsgivare kan inte vara säkra på att investeringen ger avkastning eftersom löntagarna är fria att byta arbetsplats. Detta betonades också i betänkandet från 1944. Ur företagssynpunkt fanns det två sätt att komma runt detta problem: ett var att erbjuda en väldigt snäv utbildning, ett annat var att inte erbjuda någon utbildning alls. Inte något av dessa sistnämnda alternativ var tilltalande ur partsorganisationernas synpunkt. Det bör alltså efter hand ha framstått som att de önskemål om yrkesutbildningens kvalitet och omfattning, som förmedlades via Arbetsmarknadens yrkesråd, lättare kunde realiseras via trepartssamverkan i offentliga institutioner snarare än via avtalad företagsförlagd utbildning.

En övergripande slutsats om intressena bakom den specifika svenska yrkesutbildningsmodellen är följaktligen att såväl stat som partsorganisationer bidrog till

framväxten av en utbildningsorganisation som båda till en början ville förhindra. Staten ville blockera tillväxten av långa och allmäninriktade utbildningsvägar. Parterna ville å sin sida motverka att yrkesutbildningen förvandlades till en offentlig skolangelägenhet. Samtidigt ville eleverna och deras föräldrar något annat. Statens och parternas reformstrategier fick därför formas i relation till en utbildningsefterfrågan som visade sig svårkontrollerad. I försöken att påverka denna efterfrågan skapades något helt annat än någon av aktörerna föreställt sig när reformarbetet tog sin början.

Noter

- 1 Se t.ex. *Vocational Education and Training for Youth: Towards Coherent Policy and Practice*, OECD, Paris 1994; *Apprenticeship: Which Way Forward*, OECD, Paris 1994; *The OECD Jobs Study*, Paris 1994; *Workers' access to education. A workers' education guide*, ILO, Geneva 1995; *Pathways and Participation in Vocational and Technical Education and Training*, OECD, Paris 1998.
- 2 J. Olofsson, *Yrkesutbildning och socialt partnerskap. Om nygamla tillväxtstrategier*, ekonomisk-historiska institutionen, maj 2000.
- 3 För teorier om socialt kapital, se bl.a. R. D. Putnam, *Bowling Alone. The Collapse and Revival of American Community*, New York 2000. För en närmare diskussion om socialt partnerskap och förändrade företags- och arbetsorganisationer i Europa, se P. Cressey & M. Kelleher, *Social Partnership and Human Resource Development*, London 1999.
- 4 G. Dosi, K. Pavitt & L. Soete, *The Economics of Technical Change and International Trade*, London 1990, samt G. Eliasson, *Företagens, institutionernas och marknadernas roll i Sveriges ekonomiska kris*, Bilaga 6 till den s.k. Lindbeckkommissionen (SOU 1993:16), Stockholm 1993.
- 5 I. Georgii-Hemming, *Ökat samarbete mellan skolan och arbetslivet i yrkesutbildningen*, Rapport från Struktursekretariatet-Näringsdepartementet, Stockholm 1996, s. 14.
- 6 CEDEFOP INFO about Vocational Training in the European Union No. 1/2000, Modification in the vocational education at upper secondary level. Se även K. Abrahamsson, "Svensk yrkesutbildning mellan teori och praktik – ett nygammalt forskningsfält", i J. Olofsson & I. Schånberg, (red.), *Yrkesutbildningen i går och i dag*, Lund 2000, s. 265.
- 7 L. Lundahl, "Nittioalets strategier för unga i skarven mellan skola och arbetsliv", i J. Olofsson & I. Schånberg, (red.), a.a., Lund 2000 samt SOU 1999:122 *Kvalificerad yrkesutbildning*, Stockholm 1999.
- 8 Se t.ex. A. L. Johansson, *Tillväxt och klassamarbete – en studie av dens svenska modellens uppkomst*, Stockholm 1989; G. Brulin & T. Nilsson, *Mot en ny svensk modell*, Stockholm 1991; B. Rothstein & J. Bergström, *Korporativismens fall och den svenska modellens kris*, Stockholm 1999; L. Jonung, *Med backspegeln som kompass – om stabiliseringspolitiken som läroprocess*, Ds 1999:9 (ESO-rapport), Stockholm 1999. Bland internationella och jämförande studier där bl.a. den "svenska modellen" behandlas kan nämnas R. Freeman, R. Topel & B. Swedenborg, (eds.), *The Welfare State in Transition: Reforming the Swedish Model*

- (NBER Report), Chicago 1997 och Gösta Esping-Andersen, *The Social Foundation of Post-industrial Economies*, London 1999.
- 9 L. Nilsson, *Yrkesutbildning i nutidshistoriskt perspektiv. Yrkesutbildningens utveckling från skräväsandets upphörande 1946 till 1980-talet samt tankar om framtida inriktning*, Göteborg 1981, samt B. Wernlund, *Några drag i den svenska yrkesutbildningens historia*, Stockholm 1965.
 - 10 M. Murray, *Utbildningsexpansion, jämlikhet och avlänkning. Studier i utbildningspolitik och utbildningsplanering 1933–1985*, Göteborg 1988.
 - 11 L. Lundahl, *Efter svensk modell. LO, SAF och utbildningspolitiken 1944–1990*, Umeå 1997; A. Nilsson, *Visions and Labour Demand. The planning of Vocational Education for the Swedish Manufacturing Industry 1950–1993*, Lund Papers in Economic History, No. 39, Lund 1994; L. Pettersson, "Yrkesutbildning för tillväxt", i *Arbetsmarknad & Arbetsliv*, nr 1 1997; J. Olofsson, "Yrkesutbildning och tillväxtpolitik", i *Arbetsmarknad & Arbetsliv*, nr 1 1998; I. Schånberg, "Arbetsmarknadens kvinnonämnd och arbetsmarknadens yrkesråd och kvinnors yrkesutbildning 1951–1973", i J. Olofsson & I. Schånberg, a.a., (red), Lund 2000.
 - 12 Projektet heter "Kvinnorna och yrkesutbildningen. Parternas strategier för att höja kvinnornas arbetskraftsdeltagande inom den svenska industrin 1950–1970" och finansieras av Rådet för arbetslivsforskning.
 - 13 I. Schånberg, *Essäer om kvinnors utbildning*, Lund 2001 (kommande).
 - 14 J. Olofsson, "Brist på arbetskraft – ett huvudspår i debatten om kvinnors industriarbete och utbildning från trettiotal till tidigt sextiotal", i J. Olofsson & I. Schånberg (red), a.a., Lund 2000.
 - 15 För en diskussion om olika modeller för yrkesutbildningen i Europa, se C. Crouch, D. Finegold & M. Sako, *Are Skills the Answer? The Political Economy of Skill Creation in Advanced Industrial Countries*, New York 1999.
 - 16 De avtal som reglerade lärlingsutbildningen infogades slutligen i läroplanerna för den "nya" gymnasieskolan 1971. I. Georgii-Henning, a.a., s. 13.
 - 17 Verkstadsskoleorganisationen vidareutvecklades sedan under mellankrigstiden med s.k. centrala verkstadsskolor i landstingens regi och särskilda verkstadsskolor för arbetslös ungdom. Verksstadsskolorna skulle erbjuda heltidsundervisning, till skillnad från lärlings- och yrkesskolorna, och omfatta såväl yrkesteori som praktik.
 - 18 Uppgifterna avser antalet utexaminerade elever vid utbildningar inom industri och hantverk, handel, husligt arbete, vård, jord- och skogsbruk samt övriga mindre utbildningsområden.
 - 19 A. Nilsson & B. Svärd, *The Quantitative Development of Vocational Education in Sweden 1950–1990*, Lund Papers in Economic History, No. 12, Lund 1991, s. 46–48.
 - 20 L. Nilsson, a.a.
 - 21 B. Jön Bergqvist, *De nya praktiska ungdomsskolorna. Kort redogörelse för riksdagens beslut den 8 maj 1918*, Ecklesiastikdepartementet, Stockholm 1918, s. 11.
 - 22 B. Jön Bergqvist, a.a., s. 12–13.
 - 23 G. Berge, "Vår yrkesutbildning", i *Tidskrift för praktiska ungdomsskolor*, nr 3 1962.
 - 24 *Betänkande med förslag till åtgärder för lärlingsutbildningens främjande*, Avgivet av Arbetsmarknadsorganisationernas Yrkesutbildningskommitté, Stockholm 1944.
 - 25 Lärlingsutbildningen var dessutom billigare än skolförlagd utbildning: "Målsättningen för

- yrkesutbildningen måste i första hand vara att tillgodose näringslivets anspråk på yrkesutbildad arbetskraft (- - -) Det är kommitténs uppfattning, att det ovan angivna målet för yrkesutbildningen bäst och *billigast realiserats genom utbildning på arbetsplatsen kompletterad med teoretisk undervisning i enskilda eller kommunala skolor*". *Betänkande med förslag till åtgärder för lärlingsutbildningens främjande*, s. 56. I grunden samma argument utnyttjades i kritiken mot alla förslag på en generell lagstiftning om lärlingsutbildning: "Först om det visar sig, att organisationerna icke vilja eller kunna åstadkomma ett resultat, som svarar mot utbildningsbehovet, böra andra vägar prövas" (s. 62–63).
- 26 G. Vahlberg, "Fackföreningsrörelsen och yrkesutbildningen", i *Ungdomens yrkesutbildning under debatt*. Stenografiskt protokoll från Sveriges socialdemokratiska ungdomsförbunds yrkesutbildningskonferens i Stockholm den 28–29 september 1938, Stockholm 1938. Se även E. Forsell, "Yrkesutbildningen inom industriföretagen 1", i *Tidskrift för praktiska ungdomsskolor*, 1951, s. 93–96, samt B. Stenholm, "Yrkesutbildning inom industriföretagen 2", i *Tidskrift för praktiska ungdomsskolor*, 1951, s. 117–123.
- 27 SOU 1938:54 *Betänkande med utredning och förslag angående Överstyrelse för yrkesutbildning* (Verkstadsskoleutredningen), Stockholm 1938. Detta betänkande utgjorde grunden för den proposition till 1943 års riksdag som innehöll förslag om tillsättandet av Kungliga Överstyrelsen för Yrkesutbildning (KÖY).
- 28 SOU 1938:54, s. 12–18.
- 29 Redan 1912 hade t.ex. Socialstyrelsen fått en ledningsgrupp där arbetsmarknadens parter representerades. Det samma gällde Arbetslöshetskommissionen (1914), Riksförsäkringsanstalten (1908) och Arbetstidsrådet (1919). Se B. Rothstein & J. Bergkvist, a.a., s. 13.
- 30 "Av styrelsen skall det antal, som är närmast över hälften, utgöras av representanter för de praktiska yrkena, såväl arbetsgivare som arbetare." B. Jön Bergqvist, a.a., s. 56.
- 31 Se bl.a. Bertil Ohlins inlägg i Nationalekonomiska föreningen i mars 1936. Bertil Ohlin var en av de ekonomer som tidigt uppmärksammade yrkesutbildningens betydelse. I debatten i Nationalekonomiska föreningen framhöll han statens övergripande ansvar för att upprätthålla volymerna på utbildningen under krisår. "Arbetslöshetspolitik under högkonjunktur", i *Nationalekonomiska föreningens förhandlingar*, Stockholm 1936, s. 137–138. Det är sannolikt att Bertil Ohlin, som också var ledamot av riksdagen, hade ett betydande inflytande över den motion om yrkesutbildningen som folkpartiet presenterade vid 1938 års riksdag (se nedan).
- 32 L. Schröder, *Från springpojke till fullgod arbetare. Om bakgrunden till 1930-talets ungdomsreservarbete*, Uppsala Papers in Economic History, research Report, 27, Uppsala 1991.
- 33 1938 års riksdag. Motioner i Första kammaren, Nr 145 *Av herr Larsson, Sam, m. fl., om allmän översyn av vårt folkbildningsväsen*.
- 34 1938 års riksdag. Motioner i Första kammaren, Nr 145, s. 5.
- 35 I motionen heter det att en bredare och mer gedigen yrkesutbildning skapar "större möjligheter för individen att göra sig oberoende av det ekonomiska livets växlingar. Genom en god yrkesutbildning blir han icke bunden till en sysselsättning, utan flera möjligheter kunna öppnas för honom på hans speciella verksamhetsfält". 1938 års riksdag. Motioner i Första kammaren, Nr 145, s. 7.
- 36 "De utgifter som våra dagars arbetande generation gör för ungdomens utbildning, äro i

- själva verket en kapitalinvestering för samma generations försörjning på dess ålderdom.”
1938 års riksdag. Motioner i Första kammaren, Nr 145, s. 8.
- 37 Däremot tillsattes skolutredningen 1940 och därefter skolkommissionen 1946. Dessa utredningar skulle huvudsakligen ägna sig åt folkskolans framtida organisation.
- 38 1938 års riksdag. Första kammarens protokoll, Nr 23, s. 57.
- 39 1938 års riksdag. Första kammarens protokoll, Nr 23, s. 59.
- 40 Lennart Nilsson har i sin avhandling om yrkesutbildningens historia (se ovan) hävdatt reformarbetet på området i huvudsak vägledades av socialpolitiska perspektiv under mellankrigstiden. Detta är sant så till vida att t.ex. inrättandet av särskilda verkstadsskolor för arbetslösa i stor utsträckning motiverades från socialpolitiska utgångspunkter. Däremot är det inte sant om man tittar närmare på de offentliga utredningarna. Här var perspektiven mer långsiktiga. Visserligen fanns alltid arbetslöshetsproblematiken med i bakgrunden, men rekommendationerna om den framtida yrkesutbildningen vägledades snarare av bedömningar av den tekniska utvecklingen, strukturförändringar i arbetslivet och nya kvalifikationskrav.
- 41 1938 års riksdag. Motioner i Första kammaren, Nr 124, *Av herr Domö m.fl. om beredande åt den kvinnliga ungdomen av ökad utbildning i hemvård och därmed närbesläktade samhällsliga uppgifter*, s. 7.
- 42 1938 års riksdag. Andra kammarens protokoll, Nr 36, s. 45.
- 43 1940 års riksdag. Kungl. Maj:ts proposition, Nr 19, s. 6.
- 44 Utredningen presenterade två betänkanden: SOU 1939:13 *Rationaliseringsutredningens betänkande*, del 1, Stockholm 1939, samt SOU 1939:14 *Rationaliseringsutredningens betänkande*, del 2, Stockholm 1939. Yrkesutbildningsfrågorna behandlades framför allt i det förstnämnda betänkandet.
- 45 Även verkstadsskoleutredningen presenterade två betänkanden: SOU 1938:26 *Betänkande och förslag angående centrala verkstadsskolor m.m.*, Stockholm 1938, samt SOU 1938:54 (se ovan).
- 46 *Betänkande med förslag till åtgärder för lärlingsutbildningens främjande*, s. 41.
- 47 *Betänkande med förslag till åtgärder för lärlingsutbildningens främjande*, s. 55.
- 48 ”Lärlingen slutar ofta sin anställning för att anställning såsom ’utlär’ arbetare vid ett annat företag inom facket.” *Betänkande med förslag till åtgärder för lärlingsutbildningens främjande*, s. 55.
- 49 *Betänkande med förslag till åtgärder för lärlingsutbildningens främjande*, s. 56.
- 50 *Betänkande med förslag till åtgärder för lärlingsutbildningens främjande*, s. 83–85. Om yrkesrådets verksamhet och betydelse kan den intresserade läsa vidare i J. Olofsson, a.a., i *Arbetsmarknad & arbetsliv*, nr 1 1998.
- 51 Einar Forsell som var yrkesskoleledare och under några år ordförande i Svenska yrkesskoleföreningen, skrev bl.a. att yrkesrådets ”arbetsanalyser med dess ingående kartläggning av de faktiska arbetsförloppen på arbetsplatsen och den därpå verkställda utbildningsplaneringen är friska konkreta initiativ. Hur påverkar sig inte yrkesskoleväsendets traditionella undervisningsplaner mot den utbildningsplanering som yrkesrådets kansli – i samverkan med berörda arbetsgivare- och arbetarerepresentanter – uppgjort för t.ex. flygmekanikerutbildningen vid ABA och utbildningen av rörledningsmontörer”. E. Forsell, a.a., i *Tidskrift för praktiska ungdomsskolor*, 1951, s. 95.

JONAS OLOFSSON

- 52 *Betänkande med förslag till åtgärder för lärlingsutbildningens befrämjande*, s. 56–57.
- 53 Appropå misstron inom Svenska yrkesskoleföreningen, se E. Forsell, a.a., *Tidskrift för praktiska yrkesskolor*, 1951, s. 95–96, samt Martin Lindström, ”Hjälpas åt”, *Tidskrift för praktiska ungdomsskolor*, 1953, s. 25.
- 54 ”Varför yrkesutbildning?”, *Tidskrift för praktiska ungdomsskolor*, 1950, s. 153.
- 55 B. Beskow, ”Yrkesskolorna och näringslivet”, i *Tidskrift för praktiska ungdomsskolor*, 1950, s. 216–217.
- 56 Men ibland uppstod dispyter trots att förändringen i yrkesrådets inställning till skolutbildningen var påtaglig. Till att börja med var företrädarna för yrkesskolorna rädda för att försöksverksamheten med enhetsskolan, där eleverna under det nionde skolåret kunde välja en yrkesinriktad linje, populärt kallad 9y, skulle utnyttjas som ursäkt för nedskärningar i den ordinarie yrkesskolan. Uttalanden från företrädare från näringslivet, och då inte minst Matts Bergom Larsson, VD i Verkstadsföreningen och dessutom under en tid ordförande i yrkesrådet, skärpte denna misstro. Verkstadsföreningen och enskilda industriföretag fortsatte att framföra sitt missnöje med att yrkesskoleutbildningarna var onödigt breda, långa och dyra. Kurserna kunde kortas och förbilligas och vidareutbildningen kunde i större utsträckning organiseras i företagen. Martin Lindström, som var redaktör på svenska yrkesskoleföreningens tidskrift, svarade lite barskt att ”yrkesskolefolket” inte var intresserade av näringslivets ”epa-kurser”: ”Att avkorta yrkesskolekurserna till ett grundläggande minimum och anförtro vidareutbildningen åt arbetsgivarna har man bestämt motsatt sig med hänvisning till den erfarenhet, som visat att det är sällsynt med arbetsgivare, som kostar på en lärling metodisk allroundutbildning i yrket och inte utnyttjar honom för rutinsysslor, pass-opp- och städjobb under en del av lärlingstiden. Yrkesskolan ’skyddar’ mot dylikt spill av dyrbar utbildningstid, det är sant...”. M. Lindström, ”Ta sin Matts ur skolan...”, i *Tidskrift för praktiska ungdomsskolor*, 1954, s. 81–82.
- 57 1941 års riksdag. Kungl. Maj:ts proposition, Nr 71. Gösta Bagge ledde dessutom 1940 års skolutredning.
- 58 1941 års riksdag. Kungl. Maj:ts proposition, Nr 71, s. 22–23.
- 59 1941 års riksdag. Kungl. Maj:ts proposition, Nr 71, s. 23.
- 60 1941 års riksdag. Kungl. Maj:ts proposition, Nr 71, s. 12–13.
- 61 1941 års riksdag. Motioner i Första kammaren, Nr 189 *Av herr Ohlin m. fl., i anledning av Kungl. Maj:ts proposition angående statsbidrag till centrala verkstadsskolor m. m.* I den efterföljande riksdagsdebatten väckte motionen förslag sympatier, men den bifölls inte. En av de mest entusiastiska förespråkarna för Ohlins motion var kommunisten Sven Linderot vars anförande utmärktes av en djup misstro mot de etablerade undervisningsinstitutionerna. Yrkesundervisningen hade förbindelse med arbetsmarknadsproblem och skulle inte sortera “under de vanliga undervisningsmyndigheterna, som egentligen äro inställda i hela sitt tänkande på ett helt annat sätt än det praktiska näringslivets män, som här borde ha ledningen för yrkesutbildningen. Jag tro därför, att det finns all anledning att ägna uppmärksamhet åt denna folkpartimotion i hela dess vidd. Där anges faktiskt en alldeles riktig linje i de yrkanden, som herr Ohlin och hans medmotionärer ställt”. 1941 års riksdag. Första kammarens protokoll, Nr 26, s. 10.
- 62 1941 års riksdag. Motioner i Första kammaren, Nr 189, s. 2.

- 63 1941 års riksdag. Motioner i Första kammaren, Nr 189, s. 1.
- 64 Men trots det ökade finansiella stödet skedde ingen dramatisk tillväxt av verkstadsskolornas elevantal. Det sammanlagda elevantalet ökade från drygt 1.400 år 1941 till drygt 2.600 1950. Det var visserligen en kraftig procentuell tillväxt, men i förhållande till det totala antalet studerande i yrkesutbildning – framför allt i deltidskurser – var verkstadsskolornas elevvolym ända ganska marginella. År 1950 uppgick det totala antalet studerande till drygt 85.000. B. Gårdstedt, "Allt fler elever i yrkesskolor", i *Tidskrift för praktiska yrkesskolor*, 1950, s. 5. I uppgiften om det totala antalet yrkesskoleelever är inte de tekniska läroverken inräknade. Knappt 75.000 av det totala antalet elever studerade vid kommunala yrkesskolor och ca 8.000 vid företagsanknutna skolor. Antalet lärlingar vid industriföretag som sorterade under arbetsgivarföreningen uppgick 1950 till ca 10.000. Enbart de lärlingar som också var inskrivna vid yrkesskolor ingår i siffran över det totala antalet studerande i yrkesutbildning.
- 65 1943 års riksdag. Kungl. Maj:ts proposition, Nr 232.
- 66 1943 års riksdag. Kungl. Maj:ts proposition, Nr 232, s. 18.
- 67 1943 års riksdag. Kungl. Maj:ts proposition, Nr 232, s. 14–15.
- 68 1943 års riksdag. Kungl. Maj:ts proposition, Nr 232, s.16.
- 69 KÖY skulle emellertid inte administrera alla delar av yrkesutbildningen. Kurser med inriktning på industri och hantverk, handel och husligt arbete låg inom KÖY:s ansvarsområde. Ansvaret för jord- och skogsbruksutbildningar och kurser med sikte på sjöfartsnäringen låg fortfarande utspridda på andra ämbetsverk. 1943 års riksdag. Kungl. Maj:ts proposition, Nr 232, s. 25.
- 70 *Yrkesutbildningen i Sverige*. Redogörelse utarbetad år 1949 inom Kungl. Överstyrelsen för Yrkesutbildning, Stockholm 1949, s. 3. Detta innebar att antalet styrelseledamöter ökade något i förhållande till förslaget i propositionen från 1943. Regeringen föreslog tolv ledamöter. Frågan om antalet ledamöter och ledamöternas sammansättning blev kanske inte oväntat föremål för en del debatter. I riksdagen väcktes också en motion som gick ut på att styrelsen i KYÖ blev för stor samtidigt som LO-sidan, som enligt propositionen bara skulle ha en person i styrelsen, borde få flera representanter för att uppnå paritet mellan arbetar- och arbetsgivar sidan. LO kom slutligen, efter hårda påtryckningar, att få två representanter. I debatten stred bl.a. riksdagsmannen och den blivande LO-ordföranden Axel Strand hårt för LO:s intressen. Det presenterades också motioner av riksdagsledamöter som stod LO:s synpunkter nära. Se 1943 års riksdag. Motioner i Andra kammaren, Nr 385 *Av herr Persson i Tidaholm m. fl., i anledning av Kungl. Maj:ts proposition, Nr 232, angående inrättande av en överstyrelse för yrkesutbildning*, s. 1.
- 71 I praktiken kom Arbetsmarknadsverket att köpa upp en betydande andel av sin kursverksamhet direkt från KÖY.
- 72 1943 års riksdag. Första kammarens protokoll, Nr 24, s. 110.
- 73 I riksdagsdebatten framhöll Gösta Bagge att yrkesutbildningen aldrig fick bli "en återvändsgränd för en ambitiös och kunnig elev, utan det skall vara möjligt att därifrån gå vidare på samma sätt som från de teoretiska utbildningsanstalterna...". 1943 års riksdag. Första kammarens protokoll, Nr 24, s. 110. I debatten i andra kammaren menade han bl.a. att eleverna "skall...ha möjligheter att gå vidare. Fortbildningsmöjligheterna måste bli lika

- goda här som på de teoretiska skolornas område.” 1943 års riksdag. Andra kammarens protokoll, Nr 25, s. 14.
- 74 I debatten i andra kammaren menade Bagge att det var nödvändigt att se till “att yrkesskolorna får den karaktären, att de också meddela allmänbildning”. 1943 års riksdag. Andra kammarens protokoll, Nr 25, s. 14.
- 75 SOU 1938:54.
- 76 I ett av yttrandena heter det t.ex. att “näringslivets och arbetsmarknadens intresseområden skola tillförsäkras erforderligt, omedelbart inflytande på viktigare frågor rörande yrkesutbildningen, samtidigt som vederbörande representanter blir medansvariga och även beredas den överblick över förekommande ärenden och deras sammanhang, som är en förutsättning för att kunna taga och uppbära ett sådant ansvar”. 1943 års riksdag. Kungl. Maj:ts proposition, Nr 232, s. 10.
- 77 1950 års riksdag. Kungl. Maj:ts proposition, Nr 70.
- 78 1950 års riksdag. Kungl. Maj:ts proposition, Nr 70, s. 254. Trots standardförbättringen antog man att många familjer skulle ha svårigheter att stå för uppehållet för sina ungdomar så långt upp i åldrarna. Denna uppfattning levde i själva verket kvar efter det slutgiltiga beslutet om att införa grundskolan tio år senare. Den dåvarande socialdemokratiska eklelesiastikministern, Ragnar Edenman, menade i ett tal från 1961 att när man nu “förlänger skolplikten från sju till nio år, så är det rimligt att begära att när ungdomar lämnar skolan skall de i varje fall vara försörjningskapabla”. R. Edenman, “Anknytningen grundskola-yrkesskola skall bli föremål för översyn”, i *Tidskrift för praktiska ungdomsskolor*, 1961, s. 573.
- 79 1950 års riksdag. Kungl. Maj:ts proposition, Nr 70, s. 259.
- 80 1950 års riksdag. Kungl. Maj:ts proposition, Nr 70, s. 122.
- 81 1950 års riksdag. Kungl. Maj:ts proposition, Nr 70, s. 77.
- 82 I en artikel varnade Josef Weijne för de senaste årens utveckling med ökad tillströmning till teoretiska utbildningar. Under en tjuugoårsperiod hade andelen av en årskull som sökte sig från folkskola till realskola ökat från 13 till över 30 procent. Genom enhetsskolereformen skulle elevströmmarna följaktligen påverkas i motsatt riktning. En större andel av det växande antalet skolelever på alla nivåer skulle förmås att söka sig till yrkesinriktad utbildning. J. Weijne, ”Yrkesundervisningen och samhället”, i *Tidskrift för praktiska ungdomsskolor*, 1950, s. 291.
- 83 1950 års riksdag. Andra kammarens protokoll, Nr 23, s. 28.
- 84 *Arbetarrörelsens efterkrigsprogram. De 27 punkterna*, Stockholm 1944, s. 77.
- 85 E. Forsell, ”Inför det nya året – yrkesutbildningsproblem som söker sin lösning”, *Tidskrift för praktiska yrkesskolor*, 1951, s. 6.
- 86 E. Forsell, a.a., i *Tidskrift för praktiska ungdomsskolor*, 1951, s. 5.
- 87 ”Yrkesutbildning eller allmänbildning i 9y”, i *Tidskrift för praktiska ungdomsskolor*, 1961, s. 259–260.
- 88 SAF fortsatte emellertid under 1950 och 60-talen att hävda yrkesutbildningens särart i förhållande till teoretiskt inriktad utbildning. SAF var också skeptiskt till en förlängning av skolplikten, bl.a. med hänvisning till arbetskraftsförsörjningen och den statsfinansiella belastning som skulle följa av skolorganisationens utbyggnad. LO, däremot, drev på central nivå samma linje som Per Lindman. Se bl.a. P. Lindman, ”Yrkesutbildning eller allmän-

- bildning i den nioåriga grundskolan”, i *Yrke och Utbildning*, nr 4 1961. Grundskolan skulle inte innehålla några yrkesutbildande moment. Den logiska slutsatsen var att alla borde erbjudas en elva- till tolvårig skolgång. Detta var uppfattningar som den socialdemokratiska regeringen inte var beredd att stödja vid 1960-talets början. Invändningarna omfattade såväl sociala som statsfinansiella synpunkter. Se R. Edenman, a.a., i *Tidskrift för praktiska ungdomsskolor*, 1961, s. 572.
- 89 SOU 1954:11 *Yrkesutbildningen*, Stockholm 1954.
- 90 “1952 års yrkeskolesakkunniga har slutfört sitt uppdrag”, i *Tidskrift för praktiska ungdomsskolor*, 1954, s. 145.
- 91 1955 års riksdag. Kungl. Maj:ts proposition, Nr 139, s. 6.
- 92 1955 års riksdag. Kungl. Maj:ts proposition, Nr 139, s. 7–10.
- 93 I propositionen hette det att tyngdpunkten “i den praktiska utbildningen förskjutits från uppövädet av rent manuella skickligheten till grundläggandet av förståelsen för vad som sker och insikt om vad som måste göras i den ena och andra situationen. Arbetssättet på olika områden har utvecklats och blivit mera komplicerat. Härigenom har kravet på grundläggande utbildning före utträdet på arbetsmarknaden ökat...Men samtidigt har utrymmet för sådan utbildning i det produktiva arbetet minskat, just genom den uppdrivna arbetstakten och den dyrbara utrustningen”. 1955 års riksdag. Kungl. Maj:ts proposition, Nr 139, s. 25.
- 94 1955 års riksdag. Kungl. Maj:ts proposition, Nr 139, s. 10.
- 95 1955 års riksdag. Kungl. Maj:ts proposition, Nr 139, s. 12.
- 96 1955 års riksdag. Kungl. Maj:ts proposition, Nr 139, s. 62–63.
- 97 När det gällde antalet elevplatser i heltidsundervisning inom industri och hantverk skulle elevvolymen öka från knappt 13.400 till 25.000. 1955 års riksdag. Kungl. Maj:ts proposition, Nr 139, s. 22.
- 98 E. Bergström, “Yrkesutbildningens frammarsch”, i *Tidskrift för praktiska ungdomsskolor*, 1959, s. 163.
- 99 I riksdagsdebatten drev kommunisten Nils Holmberg ett krav på att utbyggnaden av yrkesutbildningen borde ske snabbare och ta sikte på en femårsperiod istället för en femtonårsperiod. Utvecklingen skulle således ge honom rätt. 1955 års riksdag. Andra kammarens protokoll, Nr 20, s. 44–45.
- 100 Se t.ex. den tidigare högerledaren Johan Fritiof Domös inlägg i debatten. 1955 års riksdag. Första kammarens protokoll, Nr 20, s. 67.
- 101 1955 års riksdag. Första kammarens protokoll, Nr 20, s. 71.
- 102 E. Bergström, “Hur skall det gå med vår yrkesutbildning?”, i *Tidskrift för praktiska ungdomsskolor*, 1961, s. 46.
- 103 SOU 1962:28 *Skolväsendets centrala ledning*, Stockholm 1962 samt 1963 års riksdag. Kungl. Maj:ts proposition, Nr 144.
- 104 I propositionen svävade regeringen fortfarande på målet när det gällde ansvaret för utbildningen på jord- och skogsbruksområdet. Enligt ecklesiastikministern, Ragnar Edenman, fanns det stora tekniska och praktiska svårigheter förenade med att flytta ansvaret för dessa utbildningar från lantbruksstyrelsen respektive skogsvårdsstyrelsen till det nya skolverket. 1963 års riksdag. Första kammarens protokoll, Nr 27, s. 110. I riksdagsbehand-

lingen av propositionen skärptes dock kraven på samordning. Propositionens allmänt formulerade mål om att alla delar av yrkesutbildningen skulle samordnas, förr eller senare, ersattes med ett krav på att så skulle ske senast år 1966. I stort sett var frågan om den bortre tidsgränsen för integrationen i ett verk den enda fråga som behandlades i riksdagsdebatten om KÖY:s upplösning, såväl i första som i andra kammaren.

- 105 1963 års riksdag. Kungl. Maj:ts proposition, Nr 144, s. 21.
- 106 Här talades det om en viktig ”psykologisk” effekt. 1963 års riksdag. Kungl. Maj:ts proposition, Nr 144, s. 22.
- 107 1963 års riksdag. Kungl. Maj:ts proposition, Nr 144, s. 23.
- 108 I anslutning till propositionen presenterades två korta motioner om styrelsens sammansättning i det nya verket. 1963 års riksdag. Motioner i Andra kammaren, Nr 927 *Av herrar Mattsson och Boo, i anledning av Kungl. Maj:ts proposition nr 144, angående riktlinjer för utformningen av skolväsendets centrala ledning m. m.* samt Motioner i Andra kammaren, Nr 928 *Av herrar Nordgren och Westberg, i anledning av Kungl. Maj:ts proposition nr 144, angående riktlinjer för utformningen av skolväsendets centrala ledning m. m.* I den efterföljande riksdagsdebatten om KÖY:s avveckling diskuterades emellertid inte partsinflytandet i den nya Skolöverstyrelsen. Det fanns dock ett undantag: Stellan Arvidson – tidigare sekreterare i skolkommissionen och förmodligen den mest framträdande av de socialdemokratiska arkitekterna på skolområdet – ifrågasatte helt systemet med partsrepresentation i skolverkets styrelse. Enligt Stellan Arvidson var systemet otidsenligt: ”Också styrelsens sammansättning inger betänkligheter. Det är avnämaringresserna som dominerar i styrelsen, speciellt de olika grenarna i näringslivet. Pedagogisk forskning, pedagogisk erfarenhet och pedagogisk framstegsvilja är inte garanterade någon representation”. 1963 års riksdag. Andra kammarens protokoll, Nr 27, s. 210.
- 109 1963 års riksdag. Kungl. Maj:ts proposition, Nr 144, s. 31 och s. 65.
- 110 En av de flitigaste debattörerna var en av byrådirektörerna vid KÖY, Erik Bergström. Se bl.a. E. Bergström, a.a., i *Tidskrift för praktiska ungdomsskolor*, 1960 samt av samme författare ”Ett nytt skolämbetsverk”, i *Tidskrift för praktiska ungdomsskolor*, 1963.
- 111 Detta skedde 1958. E. Bergström, ”KÖY och länskolnämnderna”, i *Tidskrift för praktiska ungdomsskolor*, 1961, s. 117.
- 112 Se t.ex. K. Åhlén, ”Yrkesskolan och Gymnasiet”, i *Tidskrift för praktiska ungdomsskolor*, 1957, s. 162 samt ”Inför 1960-talet”, i *Tidskrift för praktiska ungdomsskolor*, 1960, s. 2.
- 113 R. Edenman, a.a., i *Tidskrift för praktiska ungdomsskolor*, 1961, s. 571.
- 114 I artikeln som byggde på ett föredrag heter det att ”vi måste nog förhärda oss också och erkänna att det fortfarande finns arbetsmoment inom svenskt näringsliv, där en nioårig utbildning får vara tillräcklig”. R. Edenman, a.a., i *Tidskrift för praktiska ungdomsskolor*, 1961, s. 576.
- 115 K. Åhlén, ”Skola och näringsliv”, i *Tidskrift för praktiska ungdomsskolor*, 1963, s. 297.
- 116 SOU 1963:42 *Ett nytt gymnasium* och SOU 1963:50 *Fackskolan*.
- 117 Yrkesutbildningsberedningen presenterade flera betänkanden. Huvudbetänkandet kom efter ett par års utredningsarbete: SOU 1966:3 *Yrkesutbildningsberedningen*. De många framsynta inslagen i detta betänkande har framhållits i internationell forskning om yrkesutbildning, se bl.a. C. Crouch, D. Finegold & M. Saki, a.a., s. 118–119.

- 118 I utredningen satt bl.a. Folke Haldén från SAF och Tore Karlsson från LO. Båda hade ledande positioner inom yrkesrådet. Dessutom deltog Birger Gårdstedt, tidigare kanslichef på yrkesrådet, och den tidigare LO-ekonomen och riksdagsledamoten Nils Kellgren i utredningens arbete. Båda de sistnämnda personerna stod yrkesrådet nära. Ordföranden, Birger Öhman, tillhörde också kretsen runt Arbetsmarknadens yrkesråd och skulle några år senare tillträda tjänsten som kanslichef på yrkesrådets kansli.
- 119 R. Edenman, "Yrkesutbildningsberedningens direktiv", i *Tidskrift för praktiska ungdomsskolor*, 1963, s. 626.
- 120 Strävandena att omorganisera och rationalisera yrkesskolornas verksamhet hade inletts i samband med att SÖ tog över ansvaret för yrkesutbildningen. Fram till början av 1960-talet byggde det mesta på lokala initiativ, av skolor eller enskilda företag. Upprättandet av en skola skedde på lokalt initiativ och läroplanerna för kurserna bestämdes individuellt för varje enskild skola och blev först i efterhand föremål för prövning hos KÖY. Från 1964 gick man successivt över till generella läroplaner. Härmed fick man ett effektivare instrument för central styrning och kunde i samverkan med olika branschorgan anpassa kursernas volymer och innehåll efter arbetsmarknadens krav. I samband med gymnasieformerna under 1960-talet blev det allt vanligare att SÖ drog in rättigheterna för enskilda skolor, antingen för hela skolverksamheten eller för enskilda skolor. Yrkesutbildningen skulle i första hand ges i anslutning till annan gymnasieutbildning. B. Gårdstedt, "Yrkesutbildning – mer än någonsin", i *Tidskrift för praktiska ungdomsskolor*, 1967, s. 409–410.
- 121 R. Edenman, a.a., i *Tidskrift för praktiska ungdomsskolor*, 1963, s. 632.
- 122 Angående yrkesutbildningsberedningens betänkande, se mer i J. Olofsson, a.a., i *Arbetsmarknad & arbetsliv*, nr 1 1998.
- 123 B. Öhman, "Yrkesutbildningen i dag och i morgon", i *Tidskrift för praktiska ungdomsskolor*, 1964, s. 611.
- 124 B. Öhman, "Yrkesutbildningens framtid", i *Tidskrift för praktiska ungdomsskolor*, 1964, s. 451.
- 125 "Yrkesutbildningens betänkande", i *Tidskrift för praktiska ungdomsskolor*, 1966, s. 2. I en annan artikel signerad Knut Åhlén, föreningens ordförande, beklagades Birger Öhmans svåra balansgång: "Att blott öka antalet yrkesskoleplatser i en tid som denna innebär, att man blott slår dövörat till föräldrarnas önskemål (om teoretisk utbildning, min anm.) med utgångspunkt från vetskapen om att ett fullföljande av deras innersta önskemål inte är en realitet. Man överlämnar åt yrkesskolans representanter ute på linjen att åstadkomma kompromisser...halvteoretiska kurser med nya och lysande namn." K. Åhlén, "Inför det väntade betänkandet", i *Tidskrift för praktiska ungdomsskolor*, 1965, s. 426.
- 126 E. Forsell, "Yrkesskolorna och de allmänna skolorna", i *Tidskrift för praktiska ungdomsskolor*, 1963, s. 727.
- 127 1968 års riksdag. Kungl. Maj:ts proposition, Nr 140, s. 46.
- 128 Protokoll från Arbetsmarknadens yrkesråd 1965 02 23. LO:s arkiv.
- 129 1968 års riksdag. Kungl. Maj:ts proposition, Nr 140, s. 131.
- 130 1968 års riksdag. Kungl. Maj:ts proposition, Nr 140, s. 133.
- 131 Rörlighetsmotivet hade också en framträdande roll i Birger Öhmans intentioner med den nya gymnasieskolan. I ett tal inför ledningen för Arbetsmarknadens yrkesråd, där han

- presenterade huvudlinjerna i yrkesutbildningsberedningens arbete, menade han bl.a. att vi aldrig i framtiden kommer att kunna vara "nöjda med den utbildning vi fick i ungdomen". De bästa förutsättningarna på morgondagens arbetsmarknad skapades genom en bred grundläggande yrkesutbildning som sedan kunde förädlas via olika omskolningskurser. Protokoll från Arbetsmarknadens Yrkesråd 1965 02 23. LO:s arkiv.
- 132 1968 års riksdag. Motioner i Första kammaren, Nr 1004 *Av herrar Nyman och Wallmark, i anledning av Kungl. Maj:ts proposition nr 140, angående riktlinjer för det frivilliga skolväsendet* samt Nr 1009 *Av herr Holmberg m. fl., i anledning av Kungl. Maj:ts proposition nr 140, angående riktlinjer för det frivilliga skolväsendet.*
- 133 Stellan Arvidson menade – i vad som också var hans avskedstal till riksdagen – att han inte kunde "underlåta att i detta sammanhang uttrycka sin beundran för högerens partimotion i detta ärende...Det finns mycket i den motionen som pekar framåt.". 1968 års riksdag. Andra kammarens protokoll, Nr 44, s. 11.
- 134 1968 års riksdag. Andra kammarens protokoll, Nr 44, s. 12.
- 135 I andra kammaren frågade sig högerledamoten Bo Turesson varför samtliga partier utan invändningar ställt sig bakom en så pass radikal reform. I svaret som följde hette det: vi "har insett att vi kommit i ett läge där något helt enkelt måste göras. Situationen har blivit sådan i fråga om snedbelastning och snedvridning av linjevalet, att om reformen kan leda till att de olika linjerna anses mera jämställda av ungdomarna och deras föräldrar, är det bra.". 1968 års riksdag. Andra kammarens protokoll, Nr 44, s. 8.
- 136 1968 års riksdag. Motioner i Första kammaren, Nr 1004 *Av herrar Nyman och Wallmark, i anledning av Kungl. Maj:ts proposition nr 140, angående riktlinjer för det frivilliga skolväsendet.*
- 137 1968 års riksdag. Första kammarens protokoll, Nr 44, s. 68–69.
- 138 M. Murray, a.a.
- 139 R. Ohlsson, *Högre utbildning och demografisk förändring*. Lund 1986.
- 140 M. Olson, *How Bright are the Northern Lights? Some Questions about Sweden*, Lund 1990.